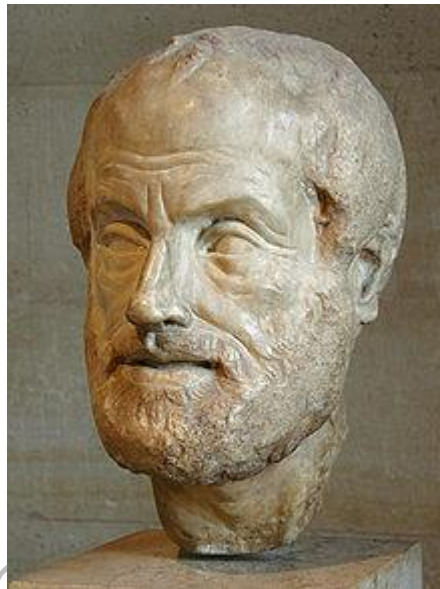

ΓΕ.Λ. ΚΑΣΤΡΙΤΣΙΟΥ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

Πολιτικά

ΠΡΟΤΟΜΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ,
ρωμαϊκό αντίγραφο (μαρμάρينو)
του χαμένου χάλκινου πρωτοτύπου του γλύπτη Λυσίππου

Γ' Λυκείου, Θεωρητική Κατεύθυνση

Ενότητες 11-20

ΕΝΟΤΗΤΑ 11η (Α1,1)**Η πόλη είναι η τελειότερη μορφή κοινωνίας**

Ἐπειδὴ πᾶσαν πόλιν ὀρῶμεν κοινωνίαν τινὰ οὖσαν καὶ πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἕνεκεν συνεστηκυῖαν (τοῦ γὰρ εἶναι δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσι πάντες), δῆλον ὡς πᾶσαι μὲν ἀγαθοῦ τινος στοχάζονται, μάλιστα δὲ καὶ τοῦ κυριωτάτου πάντων ἢ πασῶν κυριωτάτη καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας. Αὕτη δ' ἐστὶν ἡ καλουμένη πόλις καὶ ἡ κοινωνία ἢ πολιτική.

Ἐπειδὴ βλέπουμε ὅτι κάθε πόλη είναι ένα είδος κοινότητας (κοινωνικής συμβίωσης) και ὅτι κάθε κοινότητα ἔχει συγκροτηθεῖ για την επίτευξη κάποιου ἀγαθοῦ (γιατί ὅλοι κάνουν τα πάντα για χάρη αὐτοῦ που θεωρεῖται ὅτι είναι ἀγαθό), είναι φανερό ὅτι ὅλες ἔχουν για στόχο τους κάποιο ἀγαθό, και πιο πολύ αὐτή που είναι ἀνώτερη ἀπ' ὅλες και περικλείει ὅλες τις ἄλλες (επιδιώκει) τὸ υπέρτατο ἀπ' ὅλα τα ἀγαθὰ. Αὕτη είναι ἡ λεγόμενη πόλη ἢ κοινωνία πολιτική.

Ο ορισμός της «πόλης» που δίνει ο Αριστοτέλης αρχίζει ἀπὸ την ἔννοια του γένους («κοινωνία»: *κοινωνίαν τινὰ οὖσαν*) και προχωρεῖ στην εἰδοποιό διαφορὰ της ἀπὸ τις ἄλλες κοινωνίες, δηλαδή τὸ «στόχο» της, που είναι τὸ «κυριότατο ἀπὸ ὅλα τα ἀγαθὰ». **Σκοπὸς ὑπαρξῆς της πόλης είναι τὸ ἀγαθό, για τὸ οποίο πάντα πράττουσι πάντες.**

Ἡ ἐξήγησή του για τὴ σύσταση της πόλης είναι τελεολογική (*ὀρῶμεν πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἕνεκεν συνεστηκυῖαν - τοῦ γὰρ εἶναι δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσιν πάντες*).

Τελεολογία: Τὸ νόημα και ὁ χαρακτήρας κάθε πράγματος στον κόσμο - εἴτε ἔμβιο εἶναι εἴτε εργαλείο εἴτε κοινωνία -πρέπει να αναζητηθεῖ στο σκοπὸ της ὑπαρξῆς του. Ἡ τελεολογική αὐτή ἀποψη χαρακτηρίζει ολόκληρο τὸ σύστημα σκέψης του.

Στην περίπτωση ενός εργαλείου πρόκειται για τὸ σκοπὸ που επιθυμεῖ ὁ χρήστης του και, σύμφωνα με αὐτὸν τὸ σκοπὸ, ἡ μορφή του εργαλείου επιβάλλεται στην ὕλη του ἔξωθεν. Στην περίπτωση ενός ἔμβιου ὄντος ἢ μιας κοινωνίας ὁ σκοπὸς είναι ἐνυπάρχων: για τὸ φυτὸ εἶναι ἡ ἀύξηση και ἡ αναπαραγωγή, για τὸ ζῶο ἡ αἴσθησις και ἡ ὄρεξις που επικαλύπτει τὴν ἠθική ζωή, για τὸν ἄνθρωπο και για τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία ὁ λόγος και ἡ ἠθική δράση που επικαλύπτουν τόσο τὴ φυτική ζωή ὅσο και τὴ ζωική. **Ἡ ἐρμηνεία των ὄντων δεν πρέπει να αναζητεῖται στην ἀρχὴ της ἀνάπτυξής τους, ἀλλὰ στην τελική μορφή προς τὴν ὁποία κατατείνει ὁ φύση τους προκύπτει ἀπὸ τὸν προορισμὸ και ὄχι ἀπὸ τὴν προέλευσή τους.** (W. D.Ross, *Αριστοτέλης*, μτφρ. Μαριλίτσα Μητσού, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1993, 335-336).

Ἔτσι και στην περίπτωση της κοινωνίας: Κάθε κοινωνία ἀποσκοπεῖ σε κάποιο ἀγαθὸ και ἀφὸ τὸ κράτος εἶναι ἡ υπέρτατη και καθολικότερη μορφή κοινωνίας, ἀρα τὸ κράτος πρέπει να ἀποσκοπεῖ στο υπέρτατο ἀγαθό.

ὄρῳμεν πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἕνεκεν συνεστηκυῖαν - τοῦ γὰρ εἶναι δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσιν πάντες: Στο σημείο αυτό συνδέει ο Αριστοτέλης τον άνθρωπο/πολίτη (πάντες) με την πόλη, συνδέει δηλαδή την επιδίωξη του αγαθού ως σκοπού όλων των ανθρώπων με την επιδίωξη του αγαθού ως σκοπού της πόλης (βλ. ενότητα 15).

πᾶσαν πόλιν: Από τα γενικά στα μερικά! Την αρχή αυτή του Αριστοτέλη τη συναντούμε και στα *Φυσικά* του (189b31). Η εφαρμογή της ίδιας μεθόδου σε θέματα φύσης και πολιτικής σημαίνει ότι ο Αριστοτέλης τα θεωρούσε ενιαία.

ἡ πασῶν κυριωτάτη καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας: αἱ δὲ κοινωναὶ πᾶσαι μορφοῦσι τῆς πολιτικῆς· συμπορεύονται γὰρ ἐπὶ τινὶ συμφέροντι, καὶ ποριζόμενοι τὴν εἰς τὸν βίον· καὶ ἡ πολιτικὴ δὲ κοινωνία τοῦ συμφέροντος χάριν δοκεῖ καὶ ἐξ ἀρχῆς συνελθεῖν καὶ διαμένειν· τούτου γὰρ καὶ οἱ νομοθέται στοχάζονται, καὶ δίκαιόν φασι εἶναι τὸ κοινῇ συμφέρον. αἱ μὲν οὖν ἄλλαι κοινωναὶ κατὰ μέρη τοῦ συμφέροντος ἐφίενται, οἷον πλωτῆρες μὲν τοῦ κατὰ τὸν πλοῦν πρὸς ἐργασίαν χρημάτων ἢ τι τοιοῦτον, συστρατιῶται δὲ τοῦ κατὰ τὸν πόλεμον, εἴτε χρημάτων εἴτε νίκης ἢ πόλεως ὀρεγόμενοι, ὁμοίως δὲ καὶ φυλέται καὶ δημόται. [ἔνια δὲ τῶν κοινωνιῶν δι' ἡδονὴν δοκοῦσι γίνεσθαι, θιασωτῶν καὶ ἔρανοιστῶν· αὗται γὰρ θυσίας ἕνεκα καὶ συνουσίας.] πᾶσαι δ' αὗται ὑπὸ τὴν πολιτικὴν εἰσὶν· οὐ γὰρ τοῦ παρόντος συμφέροντος ἡ πολιτικὴ ἐφίεται, ἀλλ' εἰς ἅπαντα τὸν βίον * * θυσίας τε ποιοῦντες καὶ περὶ ταύτας συνόδους, τιμὰς <τε> ἀπονέμοντες τοῖς θεοῖς, καὶ αὐτοῖς ἀναπαύσεις πορίζοντες μεθ' ἡδονῆς. αἱ γὰρ ἀρχαῖαι θυσίαι καὶ σύνοδοι φαίνονται γίνεσθαι μετὰ τὰς τῶν καρπῶν συγκομιδὰς οἷον ἀπαρχαί· μάλιστα γὰρ ἐν τούτοις ἐσχόλαζον τοῖς καιροῖς. πᾶσαι δὲ φαίνονται αἱ κοινωναὶ μόρια τῆς πολιτικῆς εἶναι. (HN 1160a8-29).

Ο συλλογισμός της ενότητας:

Ο φιλόσοφος ακολουθεῖ πορεία από τα γενικά στα επιμέρους. Αξιοπρόσεκτη η επανάληψη του επιθέτου *πᾶς*.

- κάθε πόλη (βλέπουμε ότι) είναι κοινωνία / είναι μια κοινότητα
- κάθε κοινωνία έχει συγκροτηθεί χάριν κάποιου αγαθού,
- **ἀρα** όλες οι κοινωνίες αποβλέπουν σε κάποιο αγαθό **και...**
- η κυριότητα από όλες τις κοινωνίες (που είναι η πόλις) αποβλέπει στο κυριότατο από όλα τα αγαθά.

Για το τελευταίο συμπέρασμα υπονοούνται οι προτάσεις:

- (α) κάθε κοινωνία αποβλέπει σε ένα αγαθό ανάλογα με το χαρακτήρα της,
 (β) οι «κατώτερες»/ατελέστερες κοινωνίες αποβλέπουν σε κατώτερα αγαθά και οι ανώτερες αντίστοιχα σε ανώτερα αγαθά, ἀρα η κυριότητα αποβλέπει στο κυριότατο κ.τλ.

Θέματα για συζήτηση

1. εμπειρικός – θεωρητικός
2. Βλ. «ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία ψυχῆς ἐνέργειά τις κατ' ἀρετὴν τελείαν» (HN 1102a5-6), «Πότερον δὲ τὴν εὐδαιμονίαν τὴν αὐτὴν εἶναι φατέον ἑνὸς τε ἑκάστου τῶν ἀνθρώπων καὶ πόλεως ἢ μὴ τὴν αὐτὴν, λοιπὸν ἐστὶν εἰπεῖν. φανερόν δὲ καὶ τοῦτο. πάντες γὰρ ἂν ὁμολογήσειαν εἶναι τὴν αὐτὴν» (Πολιτικά 1324a5-8), σχολ. βιβλίο σσ.151, 178. Αν ο υπέρτατος στόχος και το υπέρτατο τέλος της πόλεως είναι η ευδαιμονία, ο φιλόσοφος δέχεται την απόλυτη σύμπτωση του υπέρτατου

για το άτομο αγαθού με το υπέρτατο για την πόλη αγαθό. Αυτό σημαίνει ότι όπως, με τις πράξεις του ατόμου επιτυγχάνεται η ατομική ευδαιμονία, έτσι και με τις πράξεις του ατόμου ως πολίτη επιτυγχάνεται η ευδαιμονία της πόλεως. Κατ' αυτή την έννοια οι πράξεις του ατόμου έχουν αποκλειστικά πολιτικό περιεχόμενο, έχουν δηλαδή πολιτικές συνέπειες αφού συνεπάγονται την ευδαιμονία της πόλεως. Βλ. και σελ. 178 του βιβλίου.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Αρχίζοντας από την τελευταία πρόταση της ενότητας να δώσετε τον ορισμό της πόλης που συνάγεται από το κείμενο. Ποια είναι η έννοια γένους της πόλης και ποια η ειδοποιός της διαφορά;
2. Έχοντας υπόψη σας ότι τελεολογική σκέψη ονομάζουμε αυτή που αναζητεί τελικό ή τελικά αίτια (τέλος = σκοπός) για την εξήγηση των πραγμάτων (φαινομένων, πράξεων, όντων κτλ.), α) να γράψετε τις φράσεις της ενότητας που δηλώνουν τελικό αίτιο και β) να τις αναλύσετε με απλά λόγια.
3. Να καταγράψετε τις προκείμενες του συλλογισμού του Αριστοτέλη και το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει σχετικά με την πόλη. Να προσέξετε ότι τα σημεία που επεξηγούν όρο ή όρους μιας προκείμενης θα πρέπει να παραλειφθούν, ενώ αντίθετα θα πρέπει να γραφούν οι προτάσεις που υπονοούνται.
4. Να εντοπίσετε το σημείο της ενότητας που ο Αριστοτέλης συνδέει τον πολίτη με την πόλη και να εξηγήσετε πώς το αντιλαμβάνεσθε.
5. Να εξηγήσετε τη σύνδεση ηθικής και πολιτικής στη σκέψη του Αριστοτέλη (για την οποία συζητήσατε στα *HN*) με βάση το κείμενο της ενότητας.
6. Η παρατήρηση του Αριστοτέλη *δηλον ὡς πάσαι (=κοινωνία) μὲν ἀγαθοῦ τινος στοχάζονται νομίζετε* ότι είναι δυνατόν να ισχύει για τις κοινωνίες της εποχής μας; Να στηρίξετε την απάντησή σας με παραδείγματα.
7. Να συγκρίνετε την άποψη του Αριστοτέλη για τη σύσταση της πόλης με την άποψη του Πρωταγόρα στον ομώνυμο διάλογο και την άποψη του Πλάτωνα στην Πολιτεία, επισημαίνοντας πέρα από τις διαφορές και τα κοινά τους σημεία.

Απάντηση: Ο Αριστοτέλης επιθυμεί να αντικρούσει τις απόψεις των σοφιστών ότι η ύπαρξη της πόλης είναι συμβατική, οφείλεται στο (θετό) νόμο και επομένως είναι αντίθετη στη φύση του ανθρώπου (*Πολιτικά* 1280b10-11 για το σοφιστή Λυκόφρονα). Ο Πρωταγόρας ανήκει στους σοφιστές που υπερασπίζονται το νόμο, εξηγεί τη σύσταση της πόλεως από την **ανάγκη** (ανάγκη προστασίας από τα θηρία, ανάγκη επιβίωσης γενικά) αλλά τονίζει ότι χωρίς την ανάπτυξη της *αἰδοῦς* και της *δίκης*, της πολιτικής αρετής, δεν μπορούσε να υπάρξει πόλη. Η δυνατότητα ανάπτυξης της πολιτικής αρετής ενυπάρχει στον άνθρωπο, αλλά αναπτύσσεται με τη διδασκαλία και τη ζωή στην κοινωνία. Κατά τον Πλάτωνα (*Πολιτεία* 369b, c) αιτία της σύστασης πόλεων είναι η έλλειψη αυτάρκειας του ανθρώπου ως ατόμου και η αλληλεγγύη (βλ. και *Νόμοι* 676-680). Η αλληλεγγύη μπορεί να εξηγηθεί ως στάση που οδηγεί στον καταμερισμό της εργασίας και την εξειδίκευση, στην οποία στηρίζεται η ανάπτυξη της πόλης (βλ. σχολ. βιβλίο σσ. 52, 77, 80, 96).

ΕΝΟΤΗΤΑ 12η (Α 2, 5-6)

Ο άνθρωπος είναι ζῶον πολιτικόν

ΒΑΣΙΚΕΣ ΙΔΕΕΣ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

- ο άνθρωπος είναι προορισμένος φύσει να ζει μέσα στην πόλη, είναι ζῶον πολιτικόν, και η απομόνωση από την πόλη έρχεται σε αντίθεση με τη φύση του
- η πόλη «ήρθε στην ύπαρξη εκ φύσεως» και σκοπός της ύπαρξής της είναι η εὐδαιμονία των μελών της /των πολιτών
- η αυτάρκεια της πόλης και η ευδαιμονία της είναι δύο έννοιες απόλυτα ταυτόσημες και τούτο διότι η πόλις είναι η ολοκλήρωση του εξελικτικού κύκλου (δηλαδή το τέλος των δύο προηγούμενων μορφών συμβίωσης, της οικογένειας και της κώμης) επειδή αυτή πέτυχε την ύψιστη αυτάρκεια, είτε σε σχέση με τα ἀναγκαῖα είτε σε σχέση με την εὐδαίμονα ζωὴν.

ΟΡΙΣΜΟΣ ΠΟΛΗΣ:

- ο Κοινωνική οντότητα (γένος)
- ο Τρόπος σχηματισμού (ειδοποιός διαφορά 1): συνένωση περισσότερων μικρών κοινοτήτων (ως εδώ δίνεται ο γενετικός – συνθετικός ορισμός)
- ο Πορεία – σκοπός σχηματισμού (ειδοποιός διαφορά 2): Η πόλη είναι «τέλεια» = αποτελεί την ολοκλήρωση της εξελικτικής πορείας (οικία → κώμη → πόλις). Στόχος αυτής της πορείας: η αυτάρκεια, ως προϋπόθεση ευδαιμονίας (αναλυτικός ορισμός).

Άρα: η ζωή, η επιβίωση (το ζην) είναι απλώς το αίτιο δημιουργίας. Το αίτιο ύπαρξης, ο τελικός σκοπός, το «τέλος», είναι το ευ ζην, η ευδαιμονία, που εξασφαλίζεται μέσω της αυτάρκειας = αυτονομία και γενικά αυθυπαρξία μιας κοινότητας η οποία καλύπτει από μόνη της όλες τις ανάγκες των μελών της και άρα μπορεί να τους προσφέρει την ευδαιμονία. Κάνει τη ζωή άξια να βιωθεί.

Το «εκ φύσεως» (φύσει) δεν δηλώνει προέλευση της πόλης παρόμοια π.χ. με την προέλευση των αισθήσεων (στις οποίες αναφέρθηκε ο Αριστοτέλης στα ΗΝ), δεν δηλώνει χρονική προτεραιότητα. Ο Αριστοτέλης θεωρεί «εκ φύσεως» την πόλη, όπως και τις πρώτες κοινωνικές οντότητες από τις οποίες αυτή προήλθε, με την έννοια ότι ο άνθρωπος μόνος του δεν μπορεί ούτε καν να επιβιώσει πόσο μάλλον να ευτυχήσει. Γι'αυτό «εκ φύσεως» επιζητεί το άλλο φύλο, δημιουργεί οικογένεια, έπειτα χωριό - κώμη, και με τη συνένωση περισσότερων χωριών την πόλη, που εμπεριέχει τις προηγούμενες κοινωνικές οντότητες, αλλά και τις υπερβαίνει. Εκείνες ικανοποιούσαν μόνο μερικές ανάγκες του ανθρώπου, ενώ η πόλη συγκροτείται μεν και αυτή για τη διασφάλιση της ζωής (γινόμενη μὲν τοῦ ζῆν ἔνεκεν), αλλά στην πραγματικότητα υπάρχει για να εξασφαλίζει την καλή ζωή (οὔσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν).

Με την έννοια αυτή η πόλη είναι το τέλος όλων των προηγούμενων κοινωνικών μορφών. Ο τελικός λόγος (το τέλος) που εξηγεί την ύπαρξη της πόλης είναι η αυτάρκειά της, δηλαδή η δυνατότητα να χαρίσει από μόνη της

στον άνθρωπο το *εὖ ζῆν*, την ευδαιμονία. Αφού η πόλη είναι αυτάρκης, αντιπροσωπεύει όλα όσα ο πολίτης επιθυμεί, για να ικανοποιήσει τις ανάγκες του και να κατακτήσει το στόχο του, το υπέρτατο αγαθό, την ευδαιμονία, για να ολοκληρωθεί, να πραγματοποιήσει τη φύση του. Αυτό εξηγεί γιατί από τη φύση του ο άνθρωπος είναι προορισμένος να ζει στην πόλη, γιατί χαρακτηρίζεται ζῶον πολιτικόν και γιατί όποιος ζει - «εκ φύσεως» - δίχως πόλη είναι κατώτερης ποιότητας άνθρωπος ή ον πάνω από τον άνθρωπο.

«Τέλος» και «αυτάρκεια»

Η φύση λοιπόν των όντων καθορίζεται από το τέλος κατ' Αριστοτέλη. Το τέλος, το *οὐ ἔνεκα* είναι εκείνο που δίδει σε κάθε ον τη μορφή του, το είδος, την πληρότητά του. Για τούτο το τέλος είναι το βέλτιστον. Αυτό σημαίνει ότι, όταν ένα ον φτάσει στην πληρότητά του, τότε πραγματώνει τη φύση του, δεν έχει καμιά στέρηση, είναι δηλαδή *αὐτάρκης*. «*Ἡ δ' αὐτάρκεια καὶ τέλος καὶ βέλτιστον*» (Πολιτικά 1253a). Επομένως η φύση των όντων (φυτών, ζώων και ανθρώπου) είναι δυνατόν να κατανοηθεί, όταν προσέξουμε όχι μόνον το τι είναι το κάθε ον (απ' αυτά που αναφέραμε) κατά τη γέννησή του, αλλά, αν θεωρήσουμε αυτό κάτω από την προοπτική των δυνατοτήτων του, οι οποίες, όπως είναι φανερό, είναι δυνατόν να πραγματοποιηθούν μόνον στο μέλλον. (Κ. Βουδούρης, σ. 33).

«Αυτάρκεια» και ενότητα

Η λέξη *αὐτάρκης* δήλωνε αυτόν που αρκείται σε όσα έχει ο ίδιος, αυτόν που ζει άνετα από τη δική του μόνο περιουσία, επομένως αυτόν που έχει οικονομική ανεξαρτησία, παράλληλα όμως –εδώ τουλάχιστον στον Αριστοτέλη– και αυτόν που διαθέτει ένα απόθεμα πνευματικό και ηθικό.

Ο ίδιος (ο Αριστοτέλης) ορίζει το *αὐτάρκης* ως εκείνο το οποίο, όταν απομονωθεί, κατορθώνει να καταστήσει τη διαβίωση του ανθρώπου αξίαν να προτιμάται και να μη έχει ανάγκη από τίποτε. (...) Το *αὐτάρκης*, το «τέλειον αγαθόν», βεβαίως, «*τὸ εὖ ζῆν κατὰ τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν*», δεν περιορίζεται στις βασικές ανάγκες της πόλεως, αλλά υπηρετεί και άλλες τελεολογικές και τελειολογικές λειτουργίες, όπως ακριβώς συμβαίνει με την ψυχή του ζώου, η οποία είναι σπουδαιότερη από το σώμα».

Με τον όρο της αυτάρκειας συνδέεται και το πρόβλημα της εδαφικής περιοχής που πρέπει να καταλαμβάνει η πόλις. Η περιοχή πρέπει να έχει τόση έκταση ώστε να είναι ανάλογος προς το πλήθος των ανθρώπων (.....). Με άλλα λόγια, να παράγει τα πάντα.

Περαιτέρω το *αὐτάρκης* δεν αναφέρεται σε αυτόν που ζει βίο μοναχικό, «*τὸν μονώτην*», αλλά στους γονεῖς, τα παιδιά, τη σύζυγο, και, γενικώς στους φίλους και συμπολίτες, αφού ο άνθρωπος είναι «*φύσει πολιτικὸν ζῶον*». (Λ. Κ. Μπαρτζελιώτης, σσ. 78-80).

ΟΙ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

1ος συλλογισμός

- Η πόλη είναι το «τέλος», δηλαδή η ολοκλήρωση, η τελείωση, η τελική μορφή των πρώτων κοινωνικών οντοτήτων (οικίας και κώμης).
- Η τελική μορφή ενός πράγματος είναι η φύση του.
- 'Αρα, η πόλη είναι φυσική ύπαρξη, υπάρχει εκ φύσεως.

2ος συλλογισμός

- Οι πρώτες κοινωνικές οντότητες (οικογένεια, χωριό), ήρθαν στην ύπαρξη εκ φύσεως.
- Η πόλη είναι το «τέλος», δηλαδή η ολοκλήρωση, η τελείωση, η τελική μορφή των πρώτων κοινωνικών οντοτήτων (οικίας και κώμης).
- **'Αρα**, και η πόλη ήρθε στην ύπαρξη εκ φύσεως.

3ος συλλογισμός

- Ο τελικός λόγος για τον οποίο υπάρχει ένα πράγμα, ο τελικός σκοπός, είναι κάτι έξοχο (και είναι κάτι έξοχο επειδή, όπως εννοείται, τον καθορίζει η φύση).
- 'Αλλη διατύπωση: Η φύση επιδιώκει και πραγματοποιεί πάντοτε το άριστο.
- Η αυτάρκεια της πόλης είναι κάτι το άριστο, αφού είναι τελικός σκοπός.
- **'Αρα**, το σκοπό της πόλης (την αυτάρκεια) τον έχει ορίσει η φύση (αφού, όπως εννοείται, η φύση επιδιώκει πάντοτε το έξοχο) **και**
- **άρα**, η πόλη είναι φυσική ύπαρξη, υπάρχει εκ φύσεως, ανήκει στην κατηγορία των φυσικών οντοτήτων.

4ος συλλογισμός

- Με τα παραπάνω επιχειρήματα αποδείχθηκε ότι η πόλη είναι φυσική ύπαρξη.
- Τις πόλεις όμως τις συγκρότησε ο άνθρωπος.
- **'Αρα**, αυτά τα ίδια επιχειρήματα αποδεικνύουν ταυτόχρονα ότι ο άνθρωπος είναι προορισμένος από τη φύση του να ζει σε πόλεις. Φαίνεται δηλαδή από τα παραπάνω ότι ο άνθρωπος μέσα στην πόλη εκπληρώνει το σκοπό της φύσεώς του, που είναι η ευδαιμονία.

Επιπλέον επιχειρήματα (5ος συλλογισμός)

- Αν παρατηρήσουμε έναν άνθρωπο που εκ φύσεως δεν επιζητά την κοινωνική ζωή (άπολις), διαπιστώνουμε ότι δεν είναι άνθρωπος (θεός ή θηρίο).
- **'Αρα**, ο άνθρωπος είναι αυτός που εκ φύσεως ζει σε κοινωνίες («πολιτικόν ζώνον»).

Απάντηση στην ερώτηση 2 του βιβλίου

Η αλήθεια είναι ότι ο Αριστοτέλης, μιλώντας στο σημείο αυτό για την πόλη, βρίσκεται στη συνέχεια του λόγου του για τις διάφορες μορφές κοινωνικών οντοτήτων, ενός λόγου που οι προηγούμενες ενότητες του αναφέρονταν πρώτα στην οικογένεια (*οικία, οίκος*) και ύστερα στο χωριό (*κώμη*). Με τον συνολικό αυτό λόγο του ο Αριστοτέλης ήθελε, στην πραγματικότητα, να κάνει φανερό ότι και οι τρεις αυτές κοινωνικές οντότητες, και οι τρεις αυτές μορφές συμβίωσης των ανθρώπων είναι "γεννήματα της φύσεως" (είναι χαρακτηριστικό ότι τη διερεύνηση του θέματός του την εξήγγειλε με τη φράση 1252 a 24 «*εἰ δὲ τις ἐξ ἀρχῆς τὰ πράγματα φ υ ό μ ε ν α βλέψειεν, ὥσπερ ἐν τοῖς ἄλλοις, καὶ ἐν τούτοις κάλλιστ' ἀν ούτω θεωρήσειεν*», κάνοντας έτσι φανερό ότι το έργο που ανέθεσε στον εαυτό του ήταν ακριβώς να βρει τη φύση = τη γένεση της πόλης). Με αυτή τη λογική πρέπει μάλλον να θεωρήσουμε πιθανότερο ότι στην αριστοτελική φράση το μεγαλύτερο βάρος πέφτει στη λέξη *φύσει* = «ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως πολιτικόν ζωνον». Αλλωστε η φράση που μας απασχολεί είναι η συνέχεια της φράσης «η πόλη ανήκει στην

κατηγορία των πραγμάτων που υπάρχουν εκ φύσεως» (στο πρωτότυπο: «των φύσει ἢ πόλις ἐστί»).

Δεν μπορούμε, ωστόσο, να μην προσέξουμε ότι στη φράση που μας απασχολεί έγινε μια καθόλου ασήμαντη αλλαγή υποκειμένου (ο λόγος δηλαδή δεν είναι πια, όπως στην προηγούμενη πρόταση, για την πόλη, αλλά για τον άνθρωπο). Η παρατήρηση αυτή, συνδυασμένη με την παρουσία κόμματος πριν από το και που εισάγει την πρόταση που μας απασχολεί (βλ. όσα λέγονται παραπάνω στη σ. 138 εξ. εν σχέσει με τη φράση και διαφέρει τούτω...), μας αφήνει αρκετά περιθώρια να σκεφτούμε ότι ο Αριστοτέλης επιθυμεί τ ὄ ρ α (= εν σχέσει όχι πια προς την πόλη αλλά προς τον άνθρωπο) να τονίσει την έκφραση πολιτικόν ζων.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Να εντοπίσετε όλους τους χαρακτηρισμούς που ο Αριστοτέλης αποδίδει στην πόλη (στην 11η και 12η ενότητα) και να τους χρησιμοποιήσετε για να συνθέσετε έναν ορισμό, όσο το δυνατόν πληρέστερο, που θα τους περιλαμβάνει όλους.
2. Με βάση το κείμενο της ενότητας και τα σχόλια του βιβλίου σας να προσδιορίσετε τα κοινά σημεία και τις διαφορές ανάμεσα στις διάφορες «κοινωνικές οντότητες».
3. Ποιο είναι το γένος της έννοιας πόλη και ποια η ειδοποιός διαφορά της, όπως συνάγεται από την ενότητα;
4. Να ορίσετε τις έννοιες «φύση», «αυτάρκεια», «εκ φύσεως», «τέλος», «τέλειος», «τελικός λόγος» με βάση το κείμενο της ενότητας.
5. Πώς θεμελιώνει ο Αριστοτέλης τη θέση του ότι ο άνθρωπος είναι φύσει ζῶν πολιτικόν;
6. Πώς χαρακτηρίζει ο φιλόσοφος τον άνθρωπο που ζει, εκ φύσεως, δίχως πόλη; Πώς εξηγείται ο χαρακτηρισμός αυτός;
7. Να συγκρίνετε τη θέση του Αριστοτέλη για τον άνθρωπο ως ζῶν πολιτικόν με όσα αναφέρει ο Πρωταγόρας για τον άνθρωπο (στο βιβλίο σας ενότητα 4η και 5η του Πρωταγόρα, σ. 80 και 84). Να λάβετε υπόψη σας και τα ανάλογα σχόλια στις ενότητες αυτές.
8. Να επισημάνετε στο κείμενο στοιχεία της τελεολογικής σκέψης του Αριστοτέλη και να τα αναλύσετε με λίγα λόγια.
9. Να εξηγήσετε τη συλλογιστική πορεία που ακολουθεί ο Αριστοτέλης. Να γράψετε έναν από τους συλλογισμούς σε τυπική μορφή (προκείμενες - συμπέρασμα).

ΕΝΟΤΗΤΑ 13^η (Α 2, 10 - 13)**Ο ανθρώπινος λόγος η πιο μεγάλη απόδειξη ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του ζῶον πολιτικόν**

Ο «λόγος» σε αντιδιαστολή προς τη «φωνή» των ζώων δηλώνει το συμφέρον και το βλαβερό, το δίκαιο και το άδικο. Η σύλληψη και έκφραση τέτοιων ηθικών εννοιών οδήγησε στη γένεση και τη λειτουργία των διάφορων μορφών κοινωνικής συμβίωσης (οικία, κώμης, πόλης). Ο λόγος δεν μπορεί να νοηθεί εκτός κοινωνίας και ο άνθρωπος μαθαίνει να χρησιμοποιεί τον ηθικό και γλωσσικό κώδικα της κοινότητας μέσα στην οποία ζει. Μπορούμε να πούμε ότι η φωνή είναι αναγκαία για το ζῆν ενώ ο λόγος για το εὔ ζῆν. Επομένως, ο άνθρωπος οδηγήθηκε στον πολιτικό βίο, στη ζωή ἐν πόλει, χάρη στο λόγο, στο μεγάλο αυτό δώρο που του έκανε η φύση.

Συλλογισμός:

- Ο λόγος δηλώνει τις ηθικές έννοιες, όπως το δίκαιο-άδικο κ.λπ.
- Με τη δήλωση των ηθικών εννοιών δημιουργήθηκαν οι πόλεις.
- Άρα, με τον λόγο δημιουργήθηκαν οι πόλεις.

- Με τον λόγο δημιουργήθηκαν οι πόλεις.
- Τον λόγο τον έδωσε στον άνθρωπο η φύση.
- Η φύση τίποτε δεν κάνει άσκοπα/μάταια.
- Άρα η φύση προόρισε τον άνθρωπο να ζει σε πόλεις.

Ἡ αλλιώς: ο άνθρωπος είναι φύσει πολιτικόν ζῶον (φυσικά η λέξη πολιτικός έχει πολύ διαφορετικό νόημα όταν χρησιμοποιείται για τα αγελαία ζῶα, βλ. 1^ο ερμηνευτικό σχόλιο βιβλίου).

Ἡ θέση του Αριστοτέλη για την ύπαρξη της πόλεως φύσει (ενότητα 12) επανέρχεται με την πρόταση *πρότερον τῆ φύσει πόλις ἢ οἰκία καὶ ἕκαστος ἡμῶν*, που την εξηγεί με την προτεραιότητα του οργανικού όλου από τα μέρη του και τη συγκεκριμενοποιεί με τη σχέση του σώματος με τα μέλη του.

Ἡ προτεραιότητα αυτή είναι λογική, αφού τα μέλη ενός οργανισμού ορίζονται από το έργο που επιτελούν για τη λειτουργία του οργανισμού. Ἐτσι το μέρος δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς την ύπαρξη του όλου (π.χ. το χέρι χωρίς το σώμα) με την έννοια ότι δεν θα μπορεί να επιτελεί το «έργον» του και δεν θα έχει τις ιδιότητες που είχε πριν, δεν θα ικανοποιεί δηλαδή τα κριτήρια με τα οποία το κρίνουμε (ἔργω - δυνάμει). Ανάλογη είναι η σχέση του ανθρώπου με την πόλη. Αν ο άνθρωπος αποχωριστεί από το όλον πόλις δεν θα είναι άνθρωπος.

Συλλογισμός:

- Τα μέλη του σώματος προϋποθέτουν το σώμα.
- Άρα, τα μέρη προϋποθέτουν το όλον. (γενίκευση)

-Τα μέρη προϋποθέτουν το όλον.

-Άρα και ο άνθρωπος, καθώς και οι επιμέρους κοινότητες, προϋποθέτουν την πόλιν. Με άλλα λόγια, ο άνθρωπος υπάρχει και λειτουργεί μόνο μέσα στην πόλη, μόνο μέσα στην πόλη μπορεί να είναι αυτόνομος. Άρα, ο άνθρωπος είναι προορισμένος (από τη φύση του) να ζει σε πόλεις.

Αξίζει να αναφερθεί η τελεολογική σκέψη του Αριστοτέλη, η χρήση της αναλογίας, η πορεία σκέψης που ακολουθεί π.χ. μέσα από ζεύγη αντιθέτων εννοιών που βαίνουν κλιμακωτά κτλ.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει και σε ορισμένα ζώα την ιδιότητα του πολιτικού (= κοινωνικού) αλλά όχι με την ίδια έννοια που δίνει στον όρο για τον άνθρωπο. Ποιο περιεχόμενο έχει η έννοια όταν αναφέρεται στα ζώα και ποιο όταν αναφέρεται στον άνθρωπο; Ποια είναι η ειδοποιός διαφορά του ανθρώπου από τα αγελαία ζώα;
2. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι η φύση δεν κάνει τίποτε χωρίς λόγο και αιτία. Γιατί λοιπόν α) προίκισε τα ζώα με φωνή, β) έδωσε στον άνθρωπο την ικανότητα του λόγου;
3. Να εντοπίσετε και να καταγράψετε τα αντιθετικά ζεύγη των εννοιών που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης στο κείμενο και με βάση αυτά να εξηγήσετε ποια είναι η ειδοποιός διαφορά του «λόγου» από τη «φωνή».
4. «Η συμμετοχή σε όλα αυτά είναι που κάνει την οικογένεια και την πόλη»: Να συσχετίσετε τη θέση του Αριστοτέλη με το νόμο του Δία στο μύθο του Πρωταγόρα «τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὡς νόσον πόλεως», την εξήγηση του σοφιστή «ὡς παντὶ προσῆκον ταύτης γε μετέχειν τῆς ἀρετῆς (= πολιτικῆς ἀρετῆς) ἢ μὴ εἶναι πόλεις» (σχολ. βιβλίο σ. 80) και με τη θέση του Ηράκλειτου (σχολ. βιβλίο σ. 101).
5. «Ὡρα ὁμως να προσθέσουμε ...»: Ποια είναι η θέση της πρότασης στη δομή της επιχειρηματολογίας του Αριστοτέλη;
6. Με ποια επιχειρήματα αποδεικνύει ο Αριστοτέλης α) ότι η πόλη ήρθε στην ύπαρξη «εκ φύσεως» και β) ότι προηγείται από κάθε επιμέρους άτομο;
7. Να εντοπίσετε τα σημεία στα οποία φαίνεται η τελεολογική σκέψη του Αριστοτέλη και να τα εξηγήσετε με λίγα λόγια.
8. Πώς αντιλαμβάνεσθε τη θέση του Αριστοτέλη ότι η πόλη προηγείται από την οικογένεια και από τον καθένα μας ως άτομο; Συμφωνείτε με τη θέση αυτή;
9. Να συσχετίσετε τη θέση του Αριστοτέλη για την ύπαρξη της πόλης «εκ φύσεως» με όσα υποστηρίζει ο Γλαύκων στην Πολιτεία (σχολ. βιβλίο σ. 104).
10. Αφού διαβάσετε την άποψη του Περικλή για τη σχέση πολίτη - πόλης (στο βιβλίο σας, σ. 123 - Θουκ. II, 60), να τη συσχετίσετε με την υποχρέωση που αναθέτει ο Πλάτων στους φύλακες της Πολιτείας του (αλληγορία σπηλαίου, σχολ. βιβλίο σ. 121) και με τις αντιλήψεις του Αριστοτέλη για το ίδιο θέμα. Στη συσχέτιση να λάβετε υπόψη σας τη χρονική απόσταση των κειμένων μεταξύ τους.
11. «Ο άνθρωπος που δεν μπορεί να ζει με τους άλλους ... ή ζώο ή θεός»: Να αναλύσετε τις θέσεις που διατυπώνονται στο χωρίο αυτό, προσθέτοντας δικά σας επιχειρήματα (μπορεί να είναι και παραδείγματα από την εμπειρία σας ή από την ιστορία).
12. Να δώσετε το περιεχόμενο της έννοιας της αὐτάρκειας στον Αριστοτέλη με βάση τις ενότητες 12 και 13.

ΕΝΟΤΗΤΑ 14^η (Α 2, 15 - 16)**Χωρίς αρετή και δικαιοσύνη ο άνθρωπος είναι το αγριότερο ζώο**

- η αρετή και η δικαιοσύνη είναι βασικές ιδιότητες του ανθρώπου ως μέλους της πολιτικής κοινωνίας και ότι χωρίς αυτές ο άνθρωπος μεταβάλλεται στο πιο άγριο και ανόσιο ζώο
- η δικαιοσύνη είναι συστατικό στοιχείο της πόλης, συγκρατεί την τάξη στην πολιτική κοινωνία.

«**Τάση**»: Το ζην και το ευ ζην (= το χρήσιμον) δεν είναι το μοναδικό κίνητρο για την κοινωνική συνύπαρξη και συμβίωση. Η κοινωνία είναι και κοινωνία φίλων και επίσης «και όταν δεν χρειάζονται ο ένας την συμβίωση του άλλου, δεν λιγοστεύει με κανέναν τρόπο η επιθυμία τους να συμβιώνουν».

«**Κι εκείνος όμως που πρώτος τη συγκρότησε**»: Στο σημείο αυτό θα πρέπει να προσέξει κανείς ότι ο Αριστοτέλης δεν αντιφάσκει με την άποψη που διατύπωσε πριν (ενότητα 12, 13) ότι η πόλη υπάρχει φύσει, αφού με αυτή δεν δηλώνεται χρονική προτεραιότητα της πόλης, αλλά δίνεται τελεολογική εξήγηση της γένεσης της πόλης (η πόλη εξηγείται από το τέλος της, που είναι η *αυτάρκεια* ή το *εὖ ζῆν*) και τονίζεται η συμφωνία της με τη φύση του ανθρώπου.

Ο Αριστοτέλης θέλει στο χωρίο της εν.14 να πει ότι μπορεί η πόλη να είναι κάτι το φυσικό, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η γέννηση και η αύξησή της δεν προϋποθέτει τη συνδρομή του ανθρώπου. Άλλο πράγμα η «φυσικότητα» της πόλης και άλλο η «συγκρότησή» της. Αναγκαία δηλαδή η συνεργασία φύσης και τέχνης.

Ο συλλογισμός του Αριστοτέλη:

- Η αρετή (δικαιοσύνη) εξαρθρωπίζει τον άνθρωπο, η απουσία της τον καθιστά θηρίο.
- Η αρετή (δικαιοσύνη) πραγματώνεται μέσα στην πόλη.
- Η τελείωση λοιπόν του ανθρώπου επιτυγχάνεται μέσα στην πόλη.
- Επομένως, ο άνθρωπος έχει ανάγκη την πόλη για να τελειωθεί.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πώς εξηγεί ο Αριστοτέλης την τάση του ανθρώπου για ζωή στην κοινωνία;
2. Στην προηγούμενη ενότητα είδαμε την άποψη του Αριστοτέλη για την ύπαρξη της πόλης «εκ φύσεως». Εδώ αναφέρεται σ' εκείνον «που πρώτος τη συγκρότησε». Να δείξετε ότι δεν υπάρχει αντίφαση μεταξύ των δύο χωρίων.
3. Ο φιλόσοφος στο κείμενο της προηγούμενης ενότητας θεωρούσε τον άνθρωπο το ανώτερο από όλα τα όντα. Εδώ θέτει έναν περιορισμό και αποδεικνύει την ορθότητά του. Ποιος είναι ο περιορισμός και ποια συλλογιστική πορεία ακολουθεί ο Σταγειρίτης για την απόδειξη της θέσης του;
4. Ποια ήταν η σημασία της δικαιοσύνης στην αρχαία πόλη; Στην απάντησή σας να αξιοποιήσετε τις γνώσεις σας από τα κείμενα της αρχαίας γραμματείας που διδαχτήκατε και από την αρχαία Ιστορία. Νομίζετε ότι η δικαιοσύνη έχει την ίδια σημασία στη σύγχρονη κοινωνία;
5. «Ο άνθρωπος γεννιέται ... αρετή»: Να συσχετίσετε την άποψη αυτή με τις αντίστοιχες θέσεις του φιλοσόφου για την αρετή στα *Ἠθικὰ Νικομάχεια*.
6. Ποιο νόημα έχει ο χαρακτηρισμός "ανόσιος" που δίνει ο Αριστοτέλης στον χωρίς αρετή άνθρωπο;

7. Ο Αριστοτέλης στο έργο του *Ἠθικά Μεγάλα* (Β' 5,1,2-4) γράφει: «ὅταν γάρ τινα παντελῶς ἴδωμεν φαῦλον, οὐδ' ἄνθρωπόν φαμεν εἶναι ἀλλὰ θηρίον, ὡς οὖσαν τινὰ κακίαν θηριότητα». Να αναλύσετε την άποψη που εκφράζει ο Αριστοτέλης στην ενότητα που διδαχτήκατε για τον δίχως αρετή άνθρωπο χρησιμοποιώντας και το παραπάνω χωρίο.
8. Να εξηγήσετε τη θέση που διατυπώνει ο Αριστοτέλης για τη δικαιοσύνη (στην ενότητα που διδαχτήκατε) με επιχειρήματα από το επόμενο χωρίο των *ΗΝ* (1129 b27-32) «αὕτη μὲν οὖν ἡ δικαιοσύνη ἀρετὴ μὲν ἐστὶ τελεία, ἀλλ' οὐχ ἀπλῶς ἀλλὰ πρὸς ἕτερον (...) καὶ παρομιαζόμενοί φαμεν «ἐν δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσ' ἀρετῇ ἔνι» καὶ τελεία μάλιστα ἀρετὴ (...) ὅτι ὁ ἔχων αὐτὴν καὶ πρὸς ἕτερον δύναται τῇ ἀρετῇ χρῆσθαι»¹.
9. Να εκθέσετε σε ένα μικρό δοκίμιο τα κοινά σημεία και τις διαφορές Πρωταγόρα - σοφιστών - Πλάτωνα με τις βασικές θέσεις του Αριστοτέλη, όπως τις συζητήσατε στις ενότητες 11 - 14.

ΕΝΟΤΗΤΑ 15^η (Α1,1)

Ο πολίτης είναι το συστατικό στοιχείο της πόλης

Τῷ περὶ πολιτείας ἐπισκοποῦντι, καὶ τὶς ἐκάστη καὶ ποία τις, σχεδὸν πρώτη σκέψις περὶ πόλεως ἰδεῖν, τί ποτὲ ἐστὶν ἡ πόλις. Νῦν γὰρ ἀμφισβητοῦσιν, οἱ μὲν φάσκοντες τὴν πόλιν πεπραχέναι τὴν πρᾶξιν, οἱ δ' οὐ τὴν πόλιν ἀλλὰ τὴν ὀλιγαρχίαν ἢ τὸν τύραννον· τοῦ δὲ πολιτικοῦ καὶ τοῦ νομοθέτου πᾶσαν ὀρῶμεν τὴν πραγματείαν οὖσαν περὶ πόλιν, ἢ δὲ πολιτεία τῶν τὴν πόλιν οἰκούντων ἐστὶ τάξις

Ὅποιος ασχολείται με τον τρόπο διακυβέρνησης μιας πόλης και ποια είναι η φύση της και ποια τα χαρακτηριστικά του κάθε επιμέρους τρόπου διακυβέρνησης, πρώτο σχεδόν θέμα που έχει να διερευνήσει είναι να δει τι είναι άραγε η πόλις. Γιατί σήμερα υπάρχουν διαφορετικές απόψεις πάνω σ' αυτό το θέμα: άλλοι λένε πως την τάδε συγκεκριμένη πρᾶξη την έκανε η πόλη, άλλοι όμως λένε όχι δεν την έκανε η πόλη, αλλά η τάδε συγκεκριμένη «κυβέρνηση ἢ ο τάδε συγκεκριμένος τύραννος· έπειτα βλέπουμε ότι όλη η δραστηριότητα του πολιτικού και του νομοθέτη έχει να κάνει με την πόλη, ενώ το πολίτευμα είναι ένας τρόπος οργάνωσης αυτών που κατοικούν στην

¹ «Ἡ τοιαύτη δικαιοσύνη είναι τελεία αρετή, όχι όμως αυτή καθ' εαυτήν, ἀλλ' εφόσον σχετίζεται προς άλλους. (...) Διό και αναφέρομεν την παρομίαν : εις την δικαιοσύνην συμπεριλαμβάνεται κάθε άλλη αρετή. Η δικαιοσύνη είναι τελειοτάτη αρετή (...) διότι ο κατέχων αυτήν δύναται ν' ασκεί την αρετήν και ως προς τους άλλους». (Μετάφραση: Α. Δαλέζιος).

τις. Ἐπεὶ δ' ἡ πόλις τῶν συγκειμένων, καθάπερ ἄλλο τι τῶν ὄλων μὲν συνεστώτων δ' ἐκ πολλῶν μοριῶν, δηλον ὅτι πρότερον ὁ πολίτης ζητητέος· ἡ γὰρ πόλις πολιτῶν τι πλήθος ἐστίν. Ὡστε τίνα χρῆ καλεῖν πολίτην καὶ τίς ὁ πολίτης ἐστὶ σκεπτέον. Καὶ γὰρ ὁ πολίτης ἀμφισβητεῖται πολλάκις· οὐ γὰρ τὸν αὐτὸν ὁμολογοῦσι πάντες εἶναι πολίτην· ἔστι γὰρ τις ὃς ἐν δημοκρατία πολίτης ὢν ἐν ὀλιγαρχία πολλάκις οὐκ ἔστι πολίτης.

συγκεκριμένη πόλη. Επειδή όμως η πόλη ανήκει στην κατηγορία των σύνθετων πραγμάτων, όπως όλα εκείνα τα πράγματα που το καθένα τους είναι ένα όλον, αποτελούμενο όμως από πολλά μέρη, είναι φανερό ότι πρέπει πρώτα να ψάξουμε να βρούμε τι είναι ο πολίτης· γιατί η πόλη είναι ένα πλήθος πολιτών. Επομένως πρέπει να σκεφτούμε ποιον πρέπει να αποκαλούμε πολίτη και ποιος είναι πολίτης. Γιατί για την λέξη πολίτης διατυπώνονται πολλές φορές διαφορετικές μεταξύ τους γνώμες· δεν υπάρχει δηλαδή μια γενική συμφωνία για το περιεχόμενο της λέξης πολίτης· γιατί κάποιος που είναι πολίτης σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα πολλές φορές δεν είναι πολίτης σε ένα ολιγαρχικό πολίτευμα.

Για να διερευνήσει το ερώτημα «τι είναι πόλις» ο Αριστοτέλης εφάρμοσε στις ενότητες 11-14 την γενετική μέθοδο (αφού αναζητήσε το πώς γεννήθηκε η πόλις). Στην ενότητα 15 χρησιμοποιεί την αναλυτική μέθοδο (αφού αναζητά τα συστατικά στοιχεία της πόλεως).

Για τη μετάβαση από την πολιτεία στην πόλη, ο Αριστοτέλης δίνει τρεις εξηγήσεις που προκύπτουν από την εμπειρία (α: ἀμφισβητοῦσιν .. φάσκοντες τὴν πόλιν ... τύραννον, β: τοῦ δὲ πολιτικοῦ ... περὶ πόλιν, γ: ἡ δὲ πολιτεία ... ἐστὶ τάξις τις).

Η έννοια της πολιτείας στη συγκεκριμένη ενότητα αφορά στο σύστημα διακυβέρνησης που εφαρμόζεται σε μια κοινωνία. Η σημασία λοιπόν της «πολιτείας» όπως την ορίζει ο Αριστοτέλης διαφέρει από τη σημερινή σημασία της λέξης: πολίτευμα, πολιτική μέριμνα, εξουσία, πολιτική τάξη, κοινωνική ομοιογένεια, πόλη.

Η ερώτηση *τί ποτέ ἐστίν ἡ πόλις* αναδεικνύει τον προβληματισμό του Αριστοτέλη για το ποια είναι η πραγματική φύση της πόλης.

Η μετάβαση από την πόλη στον πολίτη, στην οποία ακολουθεί αναλυτική συλλογιστική πορεία, εξηγείται από τη φύση της πόλης ως όλου, μέρος του οποίου είναι ο πολίτης. Είναι όμως καθοριστικός ο ρόλος του για την πολιτική τάξη και επομένως είναι ανάγκη να αναζητηθούν (*δηλον ὅτι πρότερον ὁ πολίτης ζητητέος*) τα χαρακτηριστικά του (*ὥστε τίνα χρῆ καλεῖν πολίτην καὶ τίς ὁ πολίτης ἐστὶ σκεπτέον*).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιο είναι το θέμα του τρίτου βιβλίου των Πολιτικών, όπως προκύπτει από το κείμενο; Να συμπεριλάβετε στην απάντησή σας το σχετικό χωρίο.
2. Πώς ορίζει ο Αριστοτέλης την πολιτεία στο κείμενο;
3. τί ποτέ ἐστίν ἡ πόλις: Ποιες απόψεις παραθέτει ο φιλόσοφος σχετικά με το περιεχόμενο της έννοιας της πόλης (για τη φύση της πόλης); Να τις διατυπώσετε αναλυτικότερα και να γράψετε τα συμπεράσματα που μπορούν να εξαχθούν.

4. Από ποιο σημείο του κειμένου υποστηρίζεται ο τίτλος που δόθηκε στο απόσπασμα;
5. Ο άνθρωπος ως πολίτης, κατά τον Αριστοτέλη, ασκεί εξουσία έναντι των άλλων. Να επισημάνετε στο κείμενό σας το σημείο στο οποίο διακρίνεται η θέση αυτή.
6. Πώς ορίζεται η σχέση του πολίτη με την πόλη στο κείμενό σας από τον Αριστοτέλη; Η σχέση που σκιαγραφείται από τον φιλόσοφο κινείται αμφίδρομα, ή όχι, και γιατί;
7. Γιατί ο Αριστοτέλης αναζητεί στην ενότητα αυτή ένα νέο ορισμό της πόλης, αφού την έχει ήδη ορίσει; Ποια είναι η διαφορά του ορισμού αυτού με ό,τι προηγήθηκε (είτε ήταν ορισμοί, είτε διευκρινίσεις, συμπληρώσεις κ.τ.λ.);
8. Ο Αριστοτέλης προκειμένου να εξετάσει την ουσία και τις ειδικές διαφορές των ποικίλων μορφών του πολιτικού βίου (τίς ἐκάστη τῶν πολιτειῶν καὶ ποία τις) θεωρεί αναγκαίο να διευκρινίσει τα εννοιολογικά εργαλεία (τις έννοιες) που θα χρησιμοποιήσει. α) Ποιες έννοιες διευκρινίζει στην ενότητα αυτή; β) Ποιες αμφισβητήσεις διατυπώνονταν στην εποχή του γι' αυτές; γ) Πού νομίζετε ότι οφείλονταν οι αμφισβητήσεις και πόσο μπορεί να απασχολούν παρόμοια θέματα τη σύγχρονη κοινωνία;
9. Ο Αριστοτέλης με τις πρώτες φράσεις του διατυπώνει ένα ζήτημα: τίς ἐκάστη τῶν πολιτειῶν καὶ ποία τις. Εκτιμάτε ότι αυτό αποτελεί μόνο μια θεωρητική αναζήτηση του φιλοσόφου ή ότι είχε για εκείνον αλλά και για μας ιδιαίτερο πρακτικό ενδιαφέρον; Να παρουσιάσετε τεκμηριωμένα τις εκτιμήσεις σας.
10. Να αναλύσετε με συντομία το ακόλουθο χωρίο του Αριστοτέλη από την ενότητα: νῦν γὰρ ἀμφισβητοῦσιν, οἱ μὲν φάσκοντες τὴν πόλιν πεπραχέναι τὴν πρᾶξιν, οἱ δ' οὐ τὴν πόλιν ἀλλὰ τὴν ὀλιγαρχίαν ἢ τὸν τύραννον, με σκοπὸν να περιγράψετε ποια νοοτροπία αποκαλύπτει και αν αυτή ισχύει και σήμερα.
11. Ο ρόλος του πολίτη σύμφωνα με τον Αριστοτέλη προσδιορίζεται με διαφορετικό τρόπο σε κάθε πολίτευμα². Να αναλύσετε τη θέση αυτή αντλώντας παραδείγματα από την προσωπική σας εμπειρία (τις εφημερίδες που διαβάσατε, τις ειδήσεις που ακούσατε, την ελληνική ιστορία που διδαχτήκατε κ.λπ.).
12. Να γράψετε τα ρήματα και τους ρηματικούς τύπους του κειμένου που δηλώνουν αντίληψη, έρευνα / εξέταση, ισχυρισμό, συμφωνία, διαφωνία, και να δώσετε ένα συνώνυμο ή αντώνυμο καθενός στα αρχαία ελληνικά.

² Ο Αριστοτέλης, λίγο πιο κάτω, επανέρχεται γράφοντας συμπερασματικά ότι η έννοια του πολίτη είναι κατ' ανάγκην διαφορετική σε κάθε πολίτευμα. Στη μεν δημοκρατία ο πολίτης είναι το ιδιαίτερα σημαντικό και αναγκαίο πρόσωπο για τον πολιτικό βίο και την άσκηση του πολιτεύματος. Αντίθετα στα άλλα πολιτεύματα ενδέχεται να είναι, δεν είναι όμως κατ' ανάγκην. : Ὡστε καὶ τὸν πολίτην ἕτερον ἀναγκαῖον εἶναι τὸν καθ' ἐκάστην πολιτείαν. Διόπερ ὁ λεχθεὶς ἐν μὲν δημοκρατία μάλιστα ἔστι πολίτης, ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις ἐνδέχεται μὲν, οὐ μὴν ἀναγκαῖον. Ἐν ἐνίαις γὰρ οὐκ ἔστι δῆμος, οὐδ' ἐκκλησίαν νομίζουσιν ἀλλὰ συγκλήτους, καὶ τὰς δίκας δικάζουσι κατὰ μέρος. (Πολιτικά 1275 b 3 - 9). Οι μαθητές πρέπει να γνωρίζουν ότι ο όρος «δημοκρατία» στον Αριστοτέλη έχει διαφορετική σημασία από τη σημερινή. Βλ. παρακάτω, ενότητες 17 και 18.

ΕΝΟΤΗΤΑ 16^η (Γ1,3-4/6/12)**Ο πολίτης ορίζεται από τη συμμετοχή στην πολιτική και δικαστική εξουσία**

Ο πολίτης οὐ τῶ οἰκεῖν που Ο πολίτης δεν είναι πολίτης μόνο και μόνο γιατί πολίτης ἐστίν (καὶ γὰρ εἶναι εγκαταστημένος σε έναν συγκεκριμένο μέτοικοι καὶ δούλοι τόπο (μήπως και οι μέτοικοι και οι δούλοι δεν κοινωνοῦσι τῆς οἰκήσεως), μοιράζονται με τους πολίτες έναν κοινό τόπο); οὐδ' οἱ τῶν δικαίων οὔτε πάλι εἶναι πολίτες αυτοί που από όλα τα μετέχοντες οὕτως ὥστε καὶ πολιτικά δικαιώματα ἔχουν μόνο το δικαίωμα δίκην ὑπέχειν καὶ δικάζεσθαι να εμφανίζονται στα δικαστήρια και ως (τοῦτο γὰρ ὑπάρχει καὶ τοῖς εναγόμενοι και ως ενάγοντες (το δικαίωμα αυτό ἀπὸ συμβόλων κοινωνοῦσιν)· το ἔχουν και κάποιοι ἄλλοι, χάρη σε ειδικές πολίτης δ' ἀπλῶς οὐδενὶ τῶν συμφωνίες). Με το πιο αυστηρό νόημα της ἄλλων ὀρίζεται μᾶλλον ἢ τῶ λέξης τίποτε ἄλλο δεν ορίζει τόσο τον πολίτη μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς. ὅσο η συμμετοχή στις δικαστικές λειτουργίες Τίς μὲν οὖν ἐστὶν ὁ πολίτης, ἐκ και στα αξιώματα. Από όλα αυτά γίνεται τούτων φανερόν· ὧ γὰρ λοιπὸν φανερό τι εἶναι ο πολίτης: αὐτόν που ἐξουσία κοινωνεῖν ἀρχῆς ἔχει τη δυνατότητα να μετέχει στην πολιτική βουλευτικῆς καὶ κριτικῆς, και δικαστική εξουσία τον λέμε πια πολίτη της πολίτην ἤδη λέγομεν εἶναι συγκεκριμένης πόλης· πόλη εἶναι τότε, για να το ταύτης τῆς πόλεως, πόλιν δὲ πούμε με τον πιο γενικό τρόπο, ἕνας αριθμὸς τὸ τῶν τοιούτων πλῆθος τέτοιων ἀτόμων, τόσοσ ὥστε να εξασφαλίζεται ἱκανὸν πρὸς αὐτάρκειαν ζωῆς, η αὐτάρκεια στη ζωή τους. ὡς ἀπλῶς εἰπεῖν.

Ερμηνευτικά σχόλια

Ο Αριστοτέλης αποκλείει από τον ορισμό του πολίτη κριτήρια που δεν θεωρεῖ ικανοποιητικά (οὐ τῶ οἰκεῖν, οὐδ' οἱ τῶν δικαίων μετέχοντες ...). Υποστηρίζει ὅτι η ιδιότητα του πολίτη οριοθετεῖται ἀπὸ τη συμμετοχή του στη βουλευτική και δικαστική ἀρχή, που ισοδυναμεῖ με τη συμμετοχή του στο σύνολο σχεδόν των λειτουργιών της πόλης. Επομένως, πόλις εἶναι το σύνολο που αποτελείται ἀπὸ ενεργούς, συμμετέχοντες στα κοινά, πολίτες.

κρίσεως: Βλ. *Νόμους* 768 b 2: «όποιος δεν έχει το δικαίωμα συμμετοχής στις δικαστικές λειτουργίες θεωρεί ότι δεν μετέχει καν της πόλεως».

ικανόν: Πρόκειται για το χωρίο 1328 b 16: «Η πόλη είναι ένας όχι όποιος να 'ναι αριθμός ατόμων, αλλά τόσος που να εξασφαλίζει μια αυτάρκεια στη ζωή τους... αν λείπει κάτι από αυτά που είπαμε, είναι τελείως αδύνατο η κοινωνία αυτή να είναι αυτάρκης».

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Ο Αριστοτέλης προσδιορίζει με σαφήνεια τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία μπορούσε κάποιος να αποκαλείται πολίτης. Ποια ήταν αυτά;
2. α) Ποιοι (ποιες κοινωνικές ομάδες) δεν είναι πολίτες σύμφωνα με τον Αριστοτέλη και με ποια κριτήρια αποκλείονται, αν και μετέχουν στην οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης (κράτους); β) Γιατί τα κριτήρια με τα οποία θα μπορούσε κάποιος να τους θεωρήσει πολίτες δεν είναι ικανοποιητικά κατά τον φιλόσοφο;
3. *πολίτης δ' ἀπλῶς ... ἀρχῆς:* Να συσχετίσετε το χωρίο με τον ορισμό της πολιτείας και της πόλεως από τις προηγούμενες ενότητες με σκοπό να αναζητήσετε τη σχέση πόλης, πολίτη και πολιτείας, ώστε να δείξετε πώς προκύπτει από αυτή τη σχέση ο ορισμός του πολίτη.
4. Γιατί μια πόλη - κράτος του 4ου αι. θεωρεί απαραίτητη τη συμμετοχή του πολίτη στη δικαστική εξουσία; Τι φανερώνει, κατά τη γνώμη σας, η θέση αυτή για το επίπεδο του πολιτισμού της;
5. Να συγκρίνετε τον ορισμό της πόλεως που δίνεται στην ενότητα αυτή με όσους έχουν δοθεί στις προηγούμενες και να συνθέσετε ένα κείμενο, όπου θα αναλύετε τι είναι πόλις σύμφωνα με τον Αριστοτέλη.
6. Τόσο ο Αριστοτέλης, όσο και ο Πλάτων θεωρούν ουσιώδες στοιχείο για τον ορισμό του πολίτη τη συμμετοχή στη δικαστική εξουσία. Τι κατά τη γνώμη σας φανερώνει αυτή η ταύτιση απόψεων για την κοινωνία της εποχής τους;

ΕΝΟΤΗΤΑ 17^η (Γ7,1-3/5)

Τα ορθά πολιτεύματα και οι παρεκκλίσεις από αυτά

Ερμηνευτικά σχόλια

Στην ενότητα γίνονται **δύο** διακρίσεις/διαιρέσεις των πολιτευμάτων.

Στην πρώτη διάκριση των πολιτευμάτων με κριτήριο τον αριθμό αυτών που ασκούν την εξουσία ο Αριστοτέλης ακολουθεί την παράδοση (Σόλων, Ηρόδοτος) και το δάσκαλό του Πλάτωνα (*Πολιτικός*), αλλά το σημαντικό είναι ότι θεμελιώνει τη διάκριση λογικά, παράγοντάς τη συλλογιστικά από τον ορισμό της πολιτείας που έδωσε σε προηγούμενο χωρίο [*ἔστι δὲ πολιτεία πόλεως τάξις*

τῶν τε ἄλλων ἀρχῶν καὶ μάλιστα τῆς κυρίας πάντων. κύριον μὲν γὰρ πανταχοῦ τὸ πολίτευμα (1278 b 9 - 12)] και από τον ορισμό που περιέχεται στην ενότητα (Επειδὴ ὅταν λέμε «πολίτευμα» εννοοῦμε «αρχή» (...) και η κυβέρνηση είναι η ὑψιστη αρχή στις πόλεις, αναγκαστικά η ὑψιστη αρχή θα είναι ἢ ἓνα μόνο άτομο ἢ λίγα άτομα ἢ τὸ σύνολο των πολιτῶν).

Η δεύτερη διάκριση, σε «ορθά» πολιτεύματα και «παρεκκλίσεις» (παρεκβάσεις στο πρωτότυπο), που αποτελεί συμβολή του Αριστοτέλη, προκύπτει από τις βασικές αρχές της πολιτικής του φιλοσοφίας και ιδίως από την τελεολογία της πολιτικής κοινωνίας (βλ. ενότητα 12 «υπάρχει για να εξασφαλίζει την καλή ζωή») και από το ιδιαίτερο είδος εξουσίας που αντιστοιχεί σ' αυτήν. Τα πολιτεύματα είναι «ορθά», όταν η εξουσία ασκείται για την εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος και «παρεκβάσεις», όταν η εξουσία ασκείται για την εξυπηρέτηση του δικού «της» συμφέροντος. Το θέμα που απασχολεί τον φιλόσοφο εδώ δεν είναι πόσοι κυβερνούν, αλλά για το συμφέρον ποιας κοινωνικής ομάδας κυβερνούν. Πάντως το κριτήριο του αριθμού επανέρχεται στη 18η ενότητα.

Τέλος για την έννοια του «πολίτη» αξίζει να επισημανθεί η θέση του Αριστοτέλη ότι δεν πρέπει να ονομάζεται κάποιος πολίτης μόνο επειδή έχει δικαίωμα να μετέχει στην εξουσία, αλλά εάν η πολιτική του δραστηριότητα αποβλέπει στο συμφέρον του (κοινωνεῖν τοῦ συμφέροντος).

Θέματα για συζήτηση

1. Ορθά λοιπόν πολιτεύματα είναι η βασιλεία, η ἀριστοκρατία και η πολιτεία· παρεκβάσεις (= παρεκκλίσεις, διαστρεβλώσεις) αυτών των πολιτευμάτων είναι - αντίστοιχα- η τυραννίς, η ὀλιγαρχία και η δημοκρατία. Ορθά ονομάζει ο Αριστοτέλης τα πολιτεύματα στα οποία το κύριον (η ὑψιστη αρχή στην πόλη: ἓνα άτομο - λίγα άτομα - τὸ πλήθος των πολιτῶν, οἱ πολλοί) ασκεί την εξουσία για την εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος. Τα τρία ἄλλα πολιτεύματα είναι παρεκβάσεις, επειδὴ σ' αυτά η εξουσία ασκείται ὄχι πια για την εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος αλλά για την εξυπηρέτηση του συμφέροντος των ασκούντων την εξουσία. Ενώ ὅμως θα περιμέναμε και στην περίπτωση αυτή ο λόγος να διαμορφωθεί με βάση το σχῆμα "ἓνας - λίγοι - πολλοί", διαπιστώνουμε ὅτι ο λόγος είναι τώρα για τον ἓνα (μονάρχης), για τους πλούσιους (εὐποροί) και για τους φτωχοὺς (ἄποροι): είναι φανερό ὅτι στη θέση του κριτηρίου του αριθμοῦ διακρίνουμε τώρα ἓνα κριτήριο που θα το λέγαμε "κριτήριο κοινωνικής τάξης", κριτήριο ταξικό.

2. Ὅπως γίνεται φανερό από τα παραδείγματα που αναφέρονται στο σχολικό εγχειρίδιο, με το εκφραστικό αυτό σχῆμα προβάλλεται κάτι που κατά την κοινή αντίληψη είναι το καλύτερο στο είδος του: ο καλύτερος ποιητής, ο καλύτερος ρήτορας κ.τ.λ. Δικαιολογημένα λοιπόν μπορούμε να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ὅτι και η έκφραση "τὸ πολίτευμα" (η πολιτεία) υποδήλωνε τὸ καλύτερο, κατά την κοινή αντίληψη, σύστημα διακυβέρνησης. Το ερώτημα είναι, βέβαια, αν αυτή ήταν και του Αριστοτέλη η γνώμη. Στην πραγματικότητα τη γνώμη του Αριστοτέλη εμεῖς την ξέρουμε από τη συνέχεια της πραγματείας του: τὸ καλύτερο γι' αυτόν πολίτευμα είναι η μοναρχία, με τον ὅρο ὅμως ὅτι ο

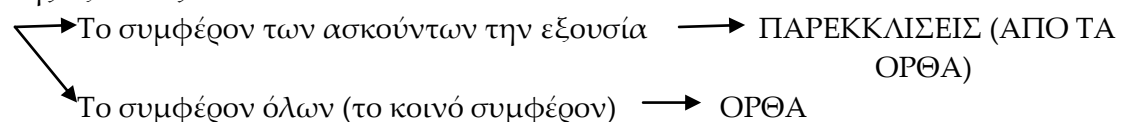
μονάρχης είναι μια εξαιρετική προσωπικότητα, ένας άνθρωπος που υπερέχει όλων των άλλων σε αρετή και φρόνηση· ελλείψει τέτοιου μονάρχη προτιμότερη είναι, τότε, μια αριστοκρατία στην οποία να κυβερνούν ενάρετοι και σοφοί άνθρωποι (ἄριστοι). Τρίτο λοιπόν για τον Αριστοτέλη, από την πλευρά της αξίας, πολίτευμα η πολιτεία, ένα πολίτευμα-μεσότητα, στο οποίο κυβερνούν οι πολίτες της μέσης κοινωνικής τάξης και της μέσης οικονομικής κατάστασης, άνθρωποι που υποτάσσονται πιο εύκολα στη λογική (οι πλούσιοι τείνουν προς την αυθάδεια, που τους κάνει δεσποτικούς, ενώ οι φτωχοί τείνουν προς την πονηριά). Αλλά και χωρίς τη ρητά εκφρασμένη γνώμη του, εκφράσεις του τύπου "συνηθίζουμε να ονομάζουμε" (καλεῖν εἰώθαμεν) -όχι "ονομάζουμε" ή "ονομάζεται" - και "πήρε το όνομα" (= "της έδωσαν το όνομα", καλεῖται, ενν. ὑπὸ τῶν ἄλλων) θα μπορούσαν να μας οδηγήσουν στο συμπέρασμα ότι ο Αριστοτέλης δεν συμεριζόταν την άποψη ότι η πολιτεία είναι το καλύτερο πολίτευμα. -Αντίστοιχη με τη λέξη πολιτεία θα ήταν ίσως, στις μέρες μας, η έκφραση "συνταγματική δημοκρατία" (για την απόδοση του αριστοτελικού όρου δημοκρατία χρησιμοποιήθηκαν εκφράσεις όπως "αχαλίνωτη δημοκρατία", "οχλοκρατία", "ανεξέλεγκτη δημοκρατία").

3. **τυραννία:** Η λέξη τύραννος δεν δήλωνε αρχικά παρά τον ανώτατο άρχοντα, τον βασιλιά. Αν όμως θυμηθούμε την ηροδότεια διήγηση (Α 60) για την απάτη με την οποία έγινε τύραννος στην Αθήνα ο Πεισίστρατος, εύκολα θα καταλάβουμε πως σιγά σιγά η λέξη πέρασε στη σημασία "αυτός που κατέλαβε με τη βία την εξουσία και με τη βία την κρατάει" για να καταλήξει στη σημασία "σφετεριστής", "δεσποτικός", "βίαιος", "άδικος" (αν και δεν έλειψαν και οι τύραννοι που άσκησαν την εξουσία με πολύ σωστό τρόπο).

Σχετικά πάντως με τη διάκριση τυραννίας-βασιλείας διαβάστε και το ακόλουθο απόσπασμα των Η.Ν. (1160 a 41 - 1160 b 11)

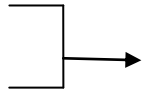
«Παρέκκλισις από την βασιλείαν είναι η τυραννίς. Και αι δύο είναι μοναρχικά πολιτεύματα, αλλά διαφέρουν απ' αλλήλων κατά το πλείστον. Διότι ο μεν τύραννος αποβλέπει εις το προσωπικόν συμφέρον του, ο δε βασιλεύς εις το συμφέρον των υπηκόων του. Διότι δεν δύναται να είναι κανείς βασιλεύς, αν δεν είναι αυτάρκης και αν δεν υπερβάλλη τους άλλους ως προς όλα τα αγαθά. Ο τοιοῦτος δεν έχει πλέον ανάγκη ουδενός, επομένως δεν θ' αποβλέπη εις ό,τι είναι διά τον εαυτόν του συμφέρον, αλλ' ό,τι είναι διά τους υπηκόους του. Εάν δεν είναι τοιοῦτος, θα είναι βασιλεύς εκλεγείς διά κλήρου. Η τυραννίς είναι το αντίθετον της βασιλείας, διότι ο τύραννος επιδιώκει το προσωπικόν του αγαθόν. Είναι λοιπόν κατάδηλον, ότι η τυραννίς είναι το χειρίστον, δεδομένου ότι το κάκιστον είναι αντίθετον του καλλίστου». (Μετάφραση: Α. Δαλέζιος).

4. -Το κριτήριο διάκρισής του σε ορθά και παρεκκλίσεις είναι ο σκοπός άσκησης της εξουσίας →

Πώς προκύπτει αυτό:

- Ορισμός πολιτείας (ενότ. 15 και 17): η διακυβέρνηση της πόλης
- Ορισμός πόλης (ενότ. 12): μια κοινότητα που αποσκοπεί στο ευ ζην (ευδαιμονία)

→ **Άρα**, η διακυβέρνηση της πόλης (από κάποια αρχή, έναν, ολίγους ή πολλούς) πρέπει να στοχεύει στην ευδαιμονία. Πότε συμβαίνει αυτό; Όταν οι ασκούντες την εξουσία στοχεύουν στο κοινό καλό και όχι στο καλό των ιδίων (σας θυμίζει μήπως αυτό τους σύγχρονους πολιτικούς;).

Άρα, ονόμασε κάποια πολιτεύματα ορθά και κάποια μη ορθά επειδή δεν στοχεύουν όλα στο κοινό καλό, δηλαδή στην ευδαιμονία.

Πιο αναλυτικά η απάντηση:

Είδαμε ότι όπως κάθε ανθρώπινη κοινωνία «στοχάζεται αγαθού τινος», έτσι και η πόλη· αυτή μάλιστα, ως πασών τών κοινωνιών κυριωτάτη και ως περιέχουσα πάσας τὰς ἄλλας κοινωνίας, έχει ως επιδίωξη της το κυριώτατον πάντων τών αγαθών, αυτό που ονομάζεται, όπως είδαμε, *ευδαιμονία* και που πετυχαίνεται, όπως επίσης είδαμε, όταν η πόλη φτάσει στην ύψιστη *αὐτάρκεια*. Ο λόγος για τα *πολιτεύματα* τόνισε, στη συνέχεια, τον σημαντικότερο όρο για την επίτευξη όλων αυτών, τη σωστή λειτουργία του μηχανισμού διακυβέρνησης και διοίκησης της πόλης. Έγινε, με την ευκαιρία του λόγου αυτού, φανερό ότι στην *ευδαιμονία* της πόλης δεν συμβάλλει με τον ίδιο τρόπο το κάθε σύστημα διακυβέρνησης· υπάρχουν μάλιστα και συστήματα που οδηγούν στο ακριβώς αντίθετο αποτέλεσμα. Τα τελευταία αυτά είναι εκείνα που δεν αποβλέπουν στην εξυπηρέτηση του συμφέροντος του συνόλου των πολιτών, αλλά ορισμένων μόνο από αυτούς. Ποιοι είναι λοιπόν οι ορθοί τρόποι διακυβέρνησης; Η απάντηση έρχεται -ύστερα από τα προηγούμενα- από μόνη της: είναι αυτοί που διασφαλίζουν το συμφέρον του συνόλου των πολιτών (*τὸ τῶ κοινῶ λυσιτελοῦν*).

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Να επισημάνετε στις ενότητες που διδαχτήκατε τα σημεία εκείνα με τα οποία συνδέεται ιδιαίτερα το θέμα αυτής της ενότητας.
2. Πόσα και ποια είναι τα πολιτεύματα της αρχαιότητας κατά τον Αριστοτέλη.
3. Ποια κριτήρια υιοθετεί ο Αριστοτέλης στη διάκριση των πολιτευμάτων;
4. Ποιο κριτήριο χρησιμοποιεί ο φιλόσοφος για τη διάκριση των πολιτευμάτων σε «ορθά» και «παρεκκλίσεις» (παρεκβάσεις) και ποια σχέση έχει με το σκοπό της πόλης και τον ορισμό του πολίτη;
5. Να γράψετε τα είδη των «ορθών» πολιτευμάτων και των «παρεκβάσεων» που διακρίνει ο Αριστοτέλης και τα κριτήρια που χρησιμοποιεί στην κατάταξή τους.
6. Να εξηγήσετε τη διαφορά μεταξύ «δημοκρατίας» και «ολιγαρχίας» μελετώντας προσεκτικά τη θέση του Αριστοτέλη: «η ολιγαρχία υπηρετεί το συμφέρον των πλουσίων και η δημοκρατία το συμφέρον των απόρων».
7. Να εξηγήσετε το νόημα που δίνει ο Αριστοτέλης στον όρο *πολιτεία* και στον όρο *δημοκρατία*.

ΕΝΟΤΗΤΑ 18^η (Γ11,1-4)

Πρέπει το πλήθος των πολιτών να ασκεί την πολιτική εξουσία;

Ερμηνευτικά σχόλια

Το ύφος του Αριστοτέλη στην αρχή της ενότητας είναι διστακτικό. Ο Αριστοτέλης έχει εξηγήσει νωρίτερα ότι επιβάλλεται η αναλυτική παρουσίαση κάθε πολιτεύματος προκειμένου να λυθούν οι απορίες που δημιουργούνται. Έτσι όποιος εμβαθύνει οφείλει να μην παραλείπει τίποτε και να επιζητεί την αλήθεια. Το διστακτικό του ύφος είναι επομένως αναμενόμενο, αφού σιγά-σιγά αναλύει και διερευνά, εμβαθύνει στα μέρη και το όλον και στόχος του είναι να μη παραλειφθεί κάποια πτυχή του θέματος ανεξερεύνητη.

Αν και το ύφος του στην αρχή της ενότητας είναι διστακτικό, ο Αριστοτέλης επιδοκιμάζει τη συλλογική εξουσία. Δεν αποκλείει όμως τη δραστηριότητα των σπουδαίων ανδρών, που μπορούν να συστηματοποιήσουν και να αποσαφηνίσουν τις ορθές απόψεις των πολλών.

Η βασική του θέση είναι ότι οι πολλοί ως σύνολο, καθώς διαθέτουν αρετή και φρόνηση, ασκούν την πολιτική εξουσία ωφελιμότερα από τους λίγους αλλά αρίστους, γιατί συνολικά έχουν πολλαπλάσια αρετή και εξυπνάδα (ήθη και διάνοια στο πρωτότυπο). Είναι δε το σύνολο των πολιτών ανώτερο από κάθε επιμέρους άτομο, διότι τα μόρια αρετής και φρόνησης που διαθέτει καθένας πολίτης αθροίζονται (αθροιστική θεωρία).

Από αυτό άλλωστε απορρέει το γεγονός ότι «οι πολλοί είναι σε θέση να κρίνουν καλύτερα τα έργα της μουσικής και των ποιητών». Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού αποτελούν οι δραματικοί αγώνες: «Οι δέκα Αθηναίοι που ορίζονταν να κρίνουν τις παραστάσεις εκπροσωπούσαν στην κυριολεξία τον ανώνυμο και μέσο θεατή, από την άποψη ότι δεν ανελάμβαναν το έργο επειδή ήταν εφοδιασμένοι με το βάρος της ιδιαίτερης καλλιέργειας, που τους καθιστούσε "ειδικούς"» (Ν. Χουρμουζιάδης).

Θέματα για συζήτηση

1. Το θέμα που έρχεται, στην πραγματικότητα, για συζήτηση εδώ περιέχεται στο ερώτημα: «Τι είναι καλύτερο για την πόλη: τη διακυβέρνηση της να την έχουν στα χέρια τους οι πολλοί ή μήπως λίγοι αλλά άριστοι;». Το θέμα ο Αριστοτέλης το θεωρεί πολύ ενδιαφέρον, αμέσως όμως από την αρχή διαπιστώνει ότι καθένα από τα δύο ενδεχόμενα έχει τα κατά και τα υπέρ του:

Α) Αν η εξουσία είναι στα χέρια των πολλών, τότε α) αποτελεί, βέβαια, αρνητικό στοιχείο το ότι το κάθε επιμέρους άτομο δεν μπορεί, ασφαλώς, να είναι ένας αξιόλογος άνθρωπος, β) είναι όμως πολύ θετικό στοιχείο το ότι ενωμένα όλα αυτά τα επιμέρους άτομα μπορούν να αποτελέσουν μια δύναμη ανώτερη από εκείνη των λίγων-αρίστων: αθροιστικά η αρετή τους μπορεί να αποδειχτεί αποτελεσματικότερη από τη συνολική αρετή των λίγων.

Β) Αν η εξουσία είναι στα χέρια των λίγων, τότε α) αποτελεί, βέβαια, θετικό στοιχείο το ότι οι λίγοι, αλλά αξιόλογοι αυτοί άνθρωποι, συγκρινόμενοι ένας προς έναν από τους πολλούς, είναι ασφαλώς πολύ ανώτεροι, καθώς στην προσωπικότητα του καθενός τους συγκεντρώνονται ιδιότητες που στους πολλούς εμφανίζονται διάσπαρτες, β) εν πάση περιπτώσει όμως -και αυτό είναι το αρνητικό στοιχείο- οι θετικές ιδιότητες όλων μαζί των λίγων μπορεί τελικά να είναι λιγότερες από τις θετικές ιδιότητες των πολλών ως συνόλου.

3. «Τι εννοούμε όταν λέμε ότι αυτός ο άνθρωπος είναι ωραίος κι αυτός ο άλλος δεν είναι ωραίος;», αναρωτιέται ο Αριστοτέλης, και η απάντηση που δίνει είναι ότι στον "ωραίο" άνθρωπο είναι συνδυασμένα σε μια ενότητα στοιχεία που τα βρίσκουμε χωριστά και διάσπαρτα στους άλλους ανθρώπους (ένα ένα τα στοιχεία αυτά, όμορφα καθεαυτά, δεν κάνουν, βέβαια, όμορφο έναν άνθρωπο). «Πώς δουλεύει ένας ζωγράφος;» είναι το επόμενο αισθητικού, επίσης, περιεχομένου ερώτημα που θέτει στον εαυτό του ο Αριστοτέλης, και η απάντηση του είναι ότι ο ζωγράφος παίρνει από πολλά επιμέρους άτομα όσα όμορφα στοιχεία έχουν και, συνενώνοντας τα στον πίνακα του, κάνει τη μορφή της ζωγραφιάς του πιο όμορφη από την πραγματική μορφή. «Αποκλείεται», αναρωτιέται τέλος ο Αριστοτέλης, «το μάτι του τάδε συγκεκριμένου προσώπου να είναι πιο όμορφο από το μάτι του ανθρώπου της ζωγραφιάς;». «Καθόλου», είναι η απάντηση του Αριστοτέλη, «αυτό όμως δεν σημαίνει ότι ο άνθρωπος της ζωγραφιάς δεν είναι πιο όμορφος από τον (συγκεκριμένο πραγματικό) άνθρωπο με το ωραιότερο μάτι. Αυτό που τελικά μετράει είναι η συνένωση πολλών επιμέρους όμορφων στοιχείων στη μορφή της ζωγραφιάς».

Δεν ήταν, βέβαια, πρόθεση του Αριστοτέλη να παρουσιάσει στο σημείο αυτό κάποιες αισθητικές του αντιλήψεις. Τα θέματα που συζητά εδώ είναι θέματα καθαρά πολιτικά, η επαγωγική όμως μέθοδος που χρησιμοποιεί στη διδασκαλία του προϋποθέτει παραδείγματα με πιο εύληπτο περιεχόμενο, που θα τον βοηθήσουν να παρουσιάσει με μεγαλύτερη ευκολία τα δύσκολα πολιτικά θέματα που πραγματεύεται. Μπορεί, πράγματι, τώρα να πει (ο ίδιος ή οποιοσδήποτε άλλος) ότι, όπως στη ζωγραφική μια ωραία προσωπογραφία είναι αποτέλεσμα της συνένωσης πολλών επιμέρους ωραίων στοιχείων που υπάρχουν στον κόσμο της πραγματικότητας διάσπαρτα σε πολλά επιμέρους άτομα, έτσι και στην πόλη μπορεί το κάθε επιμέρους άτομο να μην είναι τίποτε το αξιόλογο (σπουδαῖος ἀνὴρ είναι η έκφραση του Αριστοτέλη), ενωμένοι όμως όλοι μαζί αυτοί οι πολίτες μπορούν να είναι καλύτεροι και αποτελεσματικότεροι από τους λίγους-αρίστους. Μπορεί οι λίγοι-άριστοι να είναι, ένας ένας τους, πολύ αξιόλογοι άνθρωποι (σπουδαῖοι ἄνδρες), όμως αυτό που μετράει είναι η συνένωση των θετικών στοιχείων που μπορούν να συνεισφέρουν οι πολλοί.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Η πρώτη περίοδος του κειμένου παρουσιάζει μια διστακτικότητα στο ύφος με το οποίο διατυπώνει ο Αριστοτέλης τις απόψεις του.

α) Να αναζητήσετε και να γράψετε τις σχετικές εκφράσεις.

- β) Γιατί κατά τη γνώμη σας συμβαίνει αυτό;
2. Ποια ιδιαίτερα στοιχεία θεωρεί ο Αριστοτέλης ότι πρέπει να έχει το άτομο ως χαρακτήρας για να συνεισφέρει στην κοινή συλλογική προσπάθεια άσκησης της εξουσίας;
 3. Να παρουσιάσετε και να αναλύσετε τη σύγκριση που επιτυγχάνει ο Αριστοτέλης ανάμεσα στην πολιτική απόφαση και στο έργο ενός ζωγράφου.
 4. Ποιο είναι το πολίτευμα³² που φαίνεται να επιδοκιμάζει ο Αριστοτέλης στην ενότητα που μελετήσατε; Να επισημάνετε τις εκφράσεις που αποκαλύπτουν αυτή την επιδοκιμασία.
 5. Το γεγονός ότι ο Πλάτων και ο Σωκράτης δίνουν προτεραιότητα στον ειδήμονα, δηλαδή τον «ειδικό» που είναι ικανός να λάβει τις ορθές αποφάσεις, και ο Αριστοτέλης στο πλήθος, στους πολίτες που αθροιστικά (ή συλλογικά) διαθέτουν περισσότερη αρετή και φρόνηση για να ασκήσουν πολιτική εξουσία σημαίνει ότι κάποιος από τους φιλοσόφους «σφάλει»; Ποια είναι η δική σας εκτίμηση³³;
 6. Να διαβάσετε το κείμενο του Montesquieu που ακολουθεί και να συγκρίνετε τις απόψεις του με τη θέση του Αριστοτέλη «πολλοί καθώς είναι, ... αρετή και εξυπνάδα» στο κείμενο που διδαχθήκατε: «Αμέσως μόλις οι άνθρωποι συγκροτούν μια κοινωνία, εξαφανίζεται το αίσθημα της αδυναμίας τους ... Οι κρατικές υποθέσεις είναι ανάγκη να βαδίζουν με ένα ρυθμό. Αλλά ο λαός έχει ή πολλή ενεργητικότητα ή πολύ λίγη. Κάποτε με εκατό χιλιάδες χέρια ανατρέπει τα πάντα· άλλοτε με εκατό χιλιάδες πόδια δεν προχωράει καλύτερα από τα έντομα».

³² Ο Κ. Δ. Γεωργούλης (1962, σσ. 376 - 377) υποστηρίζει ότι «ο Αριστοτέλης πάντοτε ελάμβανεν υπ' όψιν του την αξίαν, ην έχουσι αι δοξασίαι, ας συμερίζεται μέγα πλήθος ανθρώπων, και τούτο ήτο η αιτία ήτις τον ώθησεν, εις εθνολογικάς και λαογραφικάς μελέτας. Πιστός εις την αντίληψίν του ταύτην, αποδοκιμάζει την ολιγαρχίαν και προτιμά αντί ταύτης την δημοκρατίαν. Όσον όμως και αν θεωρή την δημοκρατίαν ως μετριωτέραν πολιτειακήν παρέκβασιν, δεν είναι διατεθειμένος να δεχθή ταύτην ως προτιμητέαν πολιτειακήν μορφήν. Όθεν προχωρεί εις την προτίμησιν ιδιαιτέρου πολιτειακού συστήματος διά συνθέσεως των πλεονεκτημάτων, τα οποία δυνάμεθα να εύρωμεν εις τας εξετασθείσας πολιτειακάς μορφάς. Το διά της τιαούτης συνθέσεως καταρτιζόμενον σύστημα καλείται 'πολιτεία'».

³³ Βλ. και σχολικό βιβλίο, το τρίτο ερμηνευτικό σχόλιο της Ενότητας 18.

ΕΝΟΤΗΤΑ 19^η (Δ4, 22-26)

Είδη δημοκρατίας

Ερμηνευτικά σχόλια

-Η ελευθερία, η ισότητα και η συμμετοχή του πολίτη στην εξουσία είναι θεμελιώδεις αρχές της δημοκρατίας.

-Συγκεκριμένα (όσα λέγονται εδώ είναι η γνώμη των υποστηρικτών της δημοκρατίας και όχι η γνώμη του ίδιου του Αριστοτέλη):

α) η ελευθερία, πρώτα η πολιτική (το να άρχουν και να άρχονται όλοι οι πολίτες με τη σειρά, να εναλλάσσονται δηλαδή όλοι οι πολίτες στα πολιτικά αξιώματα) και ύστερα η ατομική (το να ζει ο κάθε πολίτης όπως ο ίδιος θέλει και όχι ενάντια στη θέλησή του, γνώρισμα των δούλων), εμφανίζονταν συνήθως στην αρχαιότητα ως τα δύο βασικά χαρακτηριστικά της δημοκρατίας·

β) η ισότητα, η απαίτηση δηλαδή όλοι οι πολίτες να θεωρούνται ίσοι μεταξύ τους, βασίζεται στον αριθμό και όχι στην αξία· δεδομένου λοιπόν ότι η έννοια της ισότητας είναι στα δημοκρατικά πολιτεύματα η πεμπουσία της δικαιοσύνης, δικαιοσύνη καταντά να είναι τελικά στα πολιτεύματα αυτά η θέληση των περισσοτέρων.

Σχετικά με την ελευθερία και την ισότητα πολύ διαφωτιστική είναι η εξής ενότητα των *Πολιτικών* (1317a40–b 17):

«Βάση του δημοκρατικού πολιτεύματος είναι η ελευθερία (αυτό συνηθίζουν να λένε -λες και η απόλαυση της ελευθερίας είναι προνόμιο μόνο αυτού του πολιτεύματος· εν πάση περιπτώσει, λένε πως αυτή είναι η επιδίωξη κάθε μορφής δημοκρατίας). Ένα ουσιώδες χαρακτηριστικό γνώρισμα της ελευθερίας είναι η εναλλαγή των πολιτών στην εξουσία: το να άρχονται και να άρχουν με τη σειρά. Η δημοκρατική δικαιοσύνη συνίσταται στην ισότητα με κριτήριο τον αριθμό και όχι την αξία: αν αυτό είναι η δικαιοσύνη, τότε η κυρίαρχη δύναμη στην πόλη είναι -υποχρεωτικά- το πλήθος και η θέληση της πλειοψηφίας είναι -υποχρεωτικά- το τελικό δίκαιο. Ο κάθε πολίτης -λένε- πρέπει να είναι ίσος με τους άλλους· το πράγμα αυτό έχει ως συνέπεια οι φτωχοί να έχουν στα δημοκρατικά πολιτεύματα μεγαλύτερη δύναμη από τους πλούσιους, αφού αυτοί είναι περισσότεροι κι αφού εκείνο που μετράει είναι η θέληση της πλειοψηφίας. Ιδού λοιπόν το ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα της ελευθερίας, που όλοι οι δημοκρατικοί το θέτουν ως βασικό στοιχείο του πολιτεύματος αυτού. Ένα άλλο είναι το να ζει ο κάθε πολίτης όπως ο ίδιος θέλει: αυτό, λένε οι δημοκρατικοί, είναι το περιεχόμενο της ελευθερίας, αν το χαρακτηριστικό του δούλου είναι το να ζει μ' έναν τρόπο που είναι αντίθετος με τη θέληση του.»

-Με κριτήριο τον βαθμό απόκλισης από την ορθή δημοκρατία (βλ. ενότητα 18η) ο Αριστοτέλης (ο οποίος είχε άλλωστε συγκεντρώσει στοιχεία για τα πολιτεύματα πολλών ελληνικών πόλεων) διακρίνει σε πέντε τα είδη (μορφές) της δημοκρατίας. Από την παρουσίαση αυτών των ειδών προκύπτουν τα εξής: α) ότι έχουν κοινά βασικά χαρακτηριστικά, όπως την επιδίωξη της ελευθερίας και της ισότητας, β) ότι έχουν σημαντικές διαφορές, όπως τη διάκριση της υπέρτατης

αρχής από μορφή σε μορφή (λαός, νόμος), γ) ότι, όσο υπάρχει η τάση τα πολιτεύματα να οδηγούνται ιστορικά από τη μοναρχία στη δημοκρατία, περνώντας ενδιάμεσα από την αριστοκρατία, την ολιγαρχία, την τυραννία (βλ. ενότητα 18η), άλλο τόσο υπάρχει και η τάση της δημοκρατίας να οδηγείται από την πιο μετριοπαθή στην πιο απόλυτη αλλά στην ουσία ανελεύθερη μορφή της, τη δημοκρατία των δημαγωγών.

-Ο νόμος είναι η υπέρτατη αρχή στη δημοκρατία (όπου οι νόμοι δεν γίνονται σεβαστοί, εκεί εμφανίζονται οι δημαγωγοί),

Θέματα για συζήτηση

1. Οι μορφές δημοκρατίας που απαριθμούνται εδώ είναι οι ακόλουθες:

α) Αυτή που εφαρμόζει με τον πιο πιστό τρόπο την αρχή της ισότητας (= όλοι οι πολίτες, πλούσιοι ή φτωχοί, είναι ίσοι μεταξύ τους, άρα φτωχοί και πλούσιοι συμμετέχουν με τον ίδιο τρόπο στη διακυβέρνηση).

β) Αυτή στην οποία κριτήριο για την κατάληψη των αξιωμάτων είναι η περιουσία: όποιος έχει την προβλεπόμενη κατώτατη περιουσία, έχει το δικαίωμα να καταλαμβάνει αξιώματα· αν τη χάσει, χάνει το δικαίωμα αυτό. (Το κριτήριο της περιουσίας ο Αριστοτέλης το χαρακτηρίζει σε άλλο χωρίο [1294 b 10] ολιγαρχικό· εν πάση περιπτώσει δεν είναι αντιδημοκρατικό, εφόσον το προβλεπόμενο όριο περιουσίας είναι χαμηλό.)

γ1. Αυτή στην οποία αξιώματα καταλαμβάνουν όλοι οι πολίτες που δεν έχουν κάποιο από τα προβλεπόμενα κωλύματα. Υπέρτατη αρχή είναι ο νόμος.

γ2) (Παραλλαγή της προηγούμενης μορφής). Αυτή στην οποία αξιώματα μπορούν να καταλαμβάνουν όλοι, φτάνει να έχουν την ιδιότητα του πολίτη. Υπέρτατη αρχή είναι και τώρα ο νόμος.

δ) Αυτή στην οποία ισχύουν όλα τα προηγούμενα, ανώτατη όμως αρχή δεν είναι πια ο νόμος, αλλά ο λαός, που κυβερνά με ψηφίσματα (δημοκρατία των δημαγωγών).

Σημείωση: Αξίζει να προσέξουμε ότι παρουσιάζοντας τις μορφές δημοκρατίας ο Αριστοτέλης αρχίζει με την καλύτερη και τελειώνει με τη χειρότερη μορφή.

3. Σε μια πόλη-κράτος στην οποία οι πολίτες έχουν συνηθίσει να σέβονται τους νόμους και να υπακούουν στις μόνιμα ίδιες επιταγές τους, οι δημαγωγοί, στην ουσία ανεύθυνοι πολιτικοί των περιστάσεων, δεν μπορούν, πράγματι, να κάνουν την εμφάνισή τους. Αυτό σημαίνει ότι η εμφάνιση των δημαγωγών προϋποθέτει - και φανερώνει- τον πολιτικό εκφυλισμό του κράτους [πβλ. Πολιτικά, 1304 b 20 «αί δημοκρατίαι μάλιστα μεταβάλλουσι διά τήν τῶν δημαγωγῶν ἀσέλγειαν» (= "αφροσύνη")].

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της δημοκρατίας κατά τον Αριστοτέλη;

2. Τι εννοεί, κατά τη γνώμη σας, ο Αριστοτέλης, όταν διατυπώνει τη γενική θέση «σε καμιά περίπτωση... και οι δύο είναι όμοιες»;
3. Τι εννοεί ο Αριστοτέλης γράφοντας ότι συμβαίνει «τα ψηφίσματα να έχουν μεγαλύτερη ισχύ από τον νόμο» σε μια κοινωνία;
4. Στη μορφή της δημοκρατίας κατά την οποία υπέρτατη αρχή είναι ο λαός και όχι ο νόμος είναι εύκολο οι άνθρωποι να αδικούνται και να υπάρχει ανισότητα. Ποια είναι η δική σας άποψη;
5. Να παρουσιάσετε τα είδη (μορφές) της δημοκρατίας που διακρίνει ο Αριστοτέλης στην ενότητα. Να συμπεριλάβετε στο κείμενό σας τις επόμενες λέξεις - όρους για να αποδώσετε τα βασικά χαρακτηριστικά κάθε είδους: α) ισότητα, β) νόμος, γ) περιουσία, δ) πλειοψηφία, ε) δημαγωγός, στ) λαός.
6. Ο Αριστοτέλης περιγράφει πέντε είδη δημοκρατίας, που πιθανότατα ίσχυαν σε σύγχρονες του πόλεις. Ως προς τι συγκρίνονται μεταξύ τους αυτά τα είδη και σε ποιο σημείο συγκλίνουν ή ταυτίζονται³⁸;
7. Με αφετηρία το κείμενο της ενότητας να διατυπώσετε τις προσωπικές σας απόψεις για τη σχέση: λαός - νόμος⁴⁰.
8. Στον Κρίτωνα ο Σωκράτης υποστηρίζει ότι ο πολίτης οφείλει να υπακούει στους νόμους ακόμη και όταν είναι άδικοι. Ποια θέση φαίνεται να υιοθετεί ο Αριστοτέλης στην ενότητα για την υπακοή στους νόμους;
9. Στον Κρίτωνα ο Σωκράτης υποστηρίζει ότι ο πολίτης οφείλει να υπακούει στους νόμους ακόμη και όταν είναι άδικοι. Ποια θέση φαίνεται να υιοθετεί ο Αριστοτέλης στην ενότητα για την υπακοή στους νόμους και ποια είναι η δική σας άποψη;

³⁸ Ο άξονας αναφοράς είναι η ορθή δημοκρατία και το στοιχείο ως προς το οποίο διακρίνονται τα είδη (μορφές) επικεντρώνεται στο βαθμό που το καθένα από αυτά αποκλίνει από την ορθή μορφή. Τέλος η σύγκλιση που μπορεί να γίνεται σε περισσότερα από ένα σημεία, επικεντρώνεται στην ανάληψη αξιώματος από τον πολίτη.

⁴⁰ Επιβάλλεται για την κατανόηση της ερώτησης από τους μαθητές να δοθεί αυξημένη προσοχή στο απόσπασμα: «Μια άλλη μορφή δημοκρατίας είναι αυτή στην οποία ισχύουν όλα τα προηγούμενα, η υπέρτατη όμως αρχή είναι τώρα ο λαός, όχι ο νόμος».

ΕΝΟΤΗΤΑ 20^η (Θ2,1-4)**Οι στόχοι της παιδείας**

Ὅτι μὲν οὖν νομοθετητέον περὶ παιδείας καὶ ταύτην κοινήν ποιητέον, φανερόν· τίς δ' ἔσται ἡ παιδεία καὶ πῶς χρὴ παιδεύεσθαι, δεῖ μὴ λανθάνειν. νῦν γὰρ ἀμφισβητεῖται περὶ τῶν ἔργων. οὐ γὰρ ταῦτά πάντες ὑπολαμβάνουσι δεῖν μανθάνειν τοὺς νέους οὔτε πρὸς ἀρετὴν οὔτε πρὸς τὸν βίον τὸν ἄριστον, οὐδὲ φανερόν ποτέρον πρὸς τὴν διάνοιαν πρέπει μᾶλλον ἢ πρὸς τὸ τῆς ψυχῆς ἦθος· ἔκ τε τῆς ἐμποδῶν παιδείας ταραχώδης ἢ σκέψις καὶ δῆλον οὐδὲν ποτέρον ἀσκεῖν δεῖ τὰ χρήσιμα πρὸς τὸν βίον ἢ τὰ τείνοντα πρὸς ἀρετὴν ἢ τὰ περιττά (πάντα γὰρ εἴληφε ταῦτα κριτὰς τινὰς)· περὶ τε τῶν πρὸς ἀρετὴν οὐθέν ἐστιν ὁμολογούμενον (καὶ γὰρ τὴν ἀρετὴν οὐ τὴν αὐτὴν εὐθύς πάντες τιμῶσιν, ὥστ' εὐλόγως διαφέρονται καὶ πρὸς τὴν ἄσκησιν αὐτῆς). ὅτι μὲν οὖν τὰ ἀναγκαῖα δεῖ διδάσκεσθαι τῶν χρησίμων, οὐκ ἄδηλον· ὅτι δὲ οὐ πάντα, διηρημένων τῶν τε ἐλευθερίων ἔργων καὶ τῶν ἀνελευθερίων φανερόν, <καὶ> ὅτι τῶν τοιούτων δεῖ μετέχειν ὅσα τῶν χρησίμων ποιήσει τὸν μετέχοντα μὴ βάνουσον. βάνουσον δ' ἔργον εἶναι δεῖ τοῦτο νομίζειν καὶ τέχνην ταύτην καὶ μάθησιν, ὅσαι πρὸς τὰς χρήσεις καὶ τὰς πράξεις

Ἐγινε λοιπόν φανερό α) ὅτι πρέπει να ορίσουμε νόμους που να ρυθμίζουν την παιδεία, β) ὅτι η παιδεία (ως υπόθεση της πόλης [= του κράτους]) πρέπει να είναι ίδια για όλους. Ποιος, τώρα, θα είναι ο χαρακτήρας αυτής της παιδείας και με ποιον τρόπο αυτή θα πρέπει να ασκείται, είναι δυο πράγματα που δεν πρέπει να διαφύγουν την προσοχή μας. Γιατί σήμερα υπάρχουν διαφορετικές αντιλήψεις για το εκπαιδευτικό, γενικά, πρόγραμμα. Δεν έχουν, πράγματι, ὅλοι την ίδια γνώμη για το τι πρέπει να μαθαίνουν οι νέοι είτε προς την κατεύθυνση της κατάρκτησης της ἀρετῆς είτε προς την κατεύθυνση του καλύτερου δυνατοῦ τρόπου ζωῆς· οὔτε είναι φανερό αν η παιδεία πρέπει να ἔχει στόχο της περισσότερο την καλλιέργεια και ἀσκηση του νου ἢ τη διαμόρφωση ἠθικοῦ χαρακτήρα. Αν ξεκινήσουμε ἀπὸ την ἐκπαίδευση που παρέχεται σήμερα, η ερευνά μας θα βρεθεῖ ἀντιμέτωπη με μεγάλη σύγχυση, καθὼς δεν είναι φανερό αν η παιδεία πρέπει να προσφέρει αὐτά που είναι χρήσιμα για τη ζωὴ ἢ αὐτά που οδηγούν στην ἀρετὴ ἢ αὐτά που απλῶς προάγουν τη γνώση (κατὰ λέξη: τα παραπανίσια, τα πέρα ἀπὸ τις καθημερινές πρακτικές ἀνάγκες μας): ὅλες αὐτές οι ἀπόψεις ἔχουν βρει κάποιους υποστηρικτές. Οὔτε ὑπάρχει καμιά ἀπολύτως συμφωνία για το ποιες σπουδές οδηγούν στην ἀρετὴ -εδῶ δεν ἔχουν την ίδια ιδέα για την ἀρετὴ ὅλοι αὐτοὶ που την τιμούν! Είναι φυσικό λοιπόν ὅτι υποστηρίζουν διαφορετικές γνώμες και ως προς την ἀσκηση της. Δεν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἀπὸ τα χρήσιμα πράγματα τα παιδιά πρέπει να μαθαίνουν αὐτά που είναι πρώτης πρακτικῆς ἀνάγκης -ὄχι, βέβαια, ὅλα, δεδομένου ὅτι οι ἀσχολίες διακρίνονται σ' αὐτές που ταιριάζουν και σ' αὐτές που δεν ταιριάζουν σε ἐλεύθερους ἀνθρώπους· ὅπως ἐπίσης είναι φανερό ὅτι ἀπὸ τα χρήσιμα πράγματα τα παιδιά πρέπει να μαθαίνουν ὅσα δεν κάνουν αὐτόν που τα μαθαίνει εὐτελή και τιποτένιο. Εὐτελή και τιποτένια πρέπει να

τὰς τῆς ἀρετῆς ἄχρηστον θεωρούμε κάθε ασχολία, τέχνη ἢ μάθησις
ἀπεργάζονται τὸ σῶμα τῶν που κάνει το σῶμα ἢ το μυαλό των
ἐλευθέρων [ἢ τὴν ψυχὴν] ἢ τὴν ελεύθερων ἀνθρώπων ἄχρηστο για την
διάνοιαν. ἀσκησις και τις πράξεις της ἀρετῆς.

Ερμηνευτικά σχόλια

- Με την ερώτηση *τίς ἔσται ἡ παιδεία* θέτει την ουσία του προβλήματος, ενώ με την ερώτηση *πῶς χρῆ παιδεύεσθαι* την αξιολογική βάση του.

- Οι θέσεις του Αριστοτέλη:

-Η εκπαίδευση και γενικότερα η παιδεία των πολιτῶν εἶναι εὐθύνη τῆς πολιτείας

-Αυτή η εκπαίδευση ἔχει ὡς σκοπὸ τὴ διαμόρφωση τῆς προσωπικότητας των πολιτῶν

-Η παιδεία πρέπει να ἔχει στόχο τὴν ἀσκησις στην ἀρετῆ.

Με ἄλλα λόγια: Τέλος τῆς παιδείας εἶναι ἡ εὐτυχισμένη ζωὴ (*εὖ ζῆν*), στην οποία οδηγείται ὁ πολίτης που ἔχει ἀσκηθεῖ με εὐθύνη τῆς πολιτείας (*ταύτην -τὴν παιδείαν- κοινὴν ποιητέον*) στην ἀρετῆ (*ἀσκεῖν δεῖ τὰ τείνοντα πρὸς ἀρετῆν*).

- Η παιδεία ἔχει πολιτικὸ χαρακτήρα: Υπάρχουν ἀρχές στις πολιτικές κοινωνίες και σύμφωνα με αυτές διαμορφώνονται τα κριτήρια δημιουργίας των εκπαιδευτικῶν προγραμμάτων.

- Ὁ Αριστοτέλης ἀναφέρεται στην παιδεία των ελεύθερων πολιτῶν και εἶναι σημαντικό ὅτι υποστηρίζει τὴ δημόσια ἐκπαίδευση αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὸ γαλλικὸ διαφωτισμὸ και τὴ στιγμή που ἡ ιδιωτικὴ ἐκπαίδευση στην ἐποχὴ του ἦταν πολὺ ἀνεπτυγμένη.

Οὔτε πρὸς ἀρετῆν οὔτε πρὸς βίον τὸν ἄριστον: «...πρέπει να θεωρούμε ὅτι ἡ μουσικὴ ἀσκεῖ πάνω μας κάποια ἐπίδραση πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἀρετῆς, καθὼς ἔχει τὴ δύναμη να δίνει μια ὀρισμένη ποιότητα στον χαρακτήρα μας, δεδομένου ὅτι μας ἀσκεῖ στο να αἰσθανόμαστε εὐχαρίστηση με τὸν σωστὸ τρόπο· με ἕναν ἄλλο τρόπο μπορούμε να πούμε ὅτι ἡ μουσικὴ συμβάλλει στο να καθορίσουμε τὴν πορεία του βίου μας και να καλλιεργήσουμε τὸν νοῦ μας (*Πολιτικά 1339 a 21* ἐξ.). Ἐνα ἐμβατήριον π.χ. ἀσκεῖ, πρᾶγματι, πολὺ μεγάλη ἐπίδραση στην ψυχὴ μας, ξεσηκώνει μέσα μας αἰσθήματα ἀνδρείας και θάρρους, και μάλιστα μας κάνει να αἰσθανόμαστε εὐχαρίστηση γι' αὐτό.

τῆς ἐμποδῶν παιδείας: Πρόκειται για τὸ χωρίο *Πολιτικά 1337 b 23* ἐξ: «ἔστι δὲ τέτταρα σχεδὸν ἃ παιδεύειν εἰώθασι, γράμματα και γυμναστικὴν και μουσικὴν και τέταρτον ἔνιοι γραφικὴν».

καὶ γὰρ τὴν ἀρετῆν... τιμῶσιν: Βλ. Πλάτ. *Λάχης 190 b 7* ἐξ. «Ἄρ' οὖν ἡμῖν τοῦτό γ' ὑπάρχειν δεῖ, τὸ εἰδέναι ὅτι ποτ' ἔστιν ἀρετῆ; εἰ γὰρ που μηδ' ἀρετῆν εἰδείμεν τὸ παράπαν ὅτι ποτε τυγχάνει ὄν, τίν'

ἂν τρόπον τούτου σύμβουλοι γενοίμεθ' ἂν ὄτῳ, ὅπως ἂν αὐτὸ κάλλιστα κτήσαιο;»

Θέματα για συζήτηση

1. Η παιδεία είναι ένα κατ' εξοχήν πολιτικό θέμα, όχι μόνο με το νόημα ότι πρέπει να κινεί το ενδιαφέρον του πολιτικού και του νομοθέτη, αλλά -κυρίως- με το νόημα ότι είναι ένα θέμα με τεράστια σημασία για τη συνολική ζωή του κράτους, αλλά και του κάθε πολίτη ξεχωριστά, αφού καθορίζει το παρόν του και προδιαγράφει το μέλλον του. Ας μην ξεχνάμε άλλωστε ότι η πόλη στοχεύει στην ευδαιμονία, η οποία όμως προϋποθέτει την αρετή. Η ανάπτυξη πάλι της αρετής προϋποθέτει άσκηση (1^ο ερμηνευτικό σχόλιο) και αυτή η άσκηση γίνεται μέσω της παιδείας. Τόσο λοιπόν ως γενικό θέμα όσο και ως συγκεκριμένα επιμέρους θέματα το θέμα της παιδείας δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να λείπει από κάθε έργο γενικότερης πολιτικής θεωρίας.

Αξιοπρόσεκτη είναι και η παρατήρηση του Αριστοτέλη (τη διαβάζουμε στο κείμενο του πρώτου ερμηνευτικού σχολίου) ότι η φροντίδα για την παιδεία είναι και προς το συμφέρον του συγκεκριμένου πολιτεύματος της πόλης (= του κράτους), δεδομένου ότι οι νέοι (πρέπει να) παίρνουν μόρφωση ταιριαστή με το πολίτευμα της πόλης τους. Αυτό σημαίνει ότι στα δημοκρατικά πολιτεύματα η παιδεία (πρέπει να) είναι δημοκρατική, στα ολιγαρχικά ολιγαρχική κ.ο.κ.

Επίσης (βλ. 1^ο ερμην. σχόλιο) αφού όλη η πόλη έχει έναν στόχο, πρέπει όλοι οι πολίτες να ετοιμαστούν για να τον υπηρετήσουν, άρα όλοι η παιδεία πρέπει να είναι κοινή για όλους. Αυτό μπορεί να το εξασφαλίσει μόνο το κράτος (με τη δημόσια παιδεία), άρα η παιδεία είναι πολιτικό θέμα (υπόθεση του κράτους).

2. α) Η σοβαρή απασχόληση με το θέμα της παιδείας των νέων είναι βασική υποχρέωση των πολιτικών και των νομοθετών, αφού η παραμέληση της βλάπτει το ίδιο το πολίτευμα των πόλεων (= κρατών).

β) Η παιδεία μας ασκεί στα έργα της αρετής.

γ) Για να επιτευχθεί ο στόχος που έχει η κάθε πόλη (= κράτος), η παιδεία των νέων πρέπει να είναι μία και η ίδια, κοινή, για όλους.

δ) Η προηγούμενη διαπίστωση οδηγεί υποχρεωτικά στο συμπέρασμα ότι η παιδεία πρέπει να είναι υπόθεση του δημοσίου (= πρέπει να γίνεται με ένα δημόσιο, κοινό για όλους σύστημα).

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει τον δημόσιο ή τον ιδιωτικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης της εποχής του; Από ποια σημεία του κειμένου φαίνεται αυτό;
2. Ποιους υπονοεί ο Αριστοτέλης ότι πρέπει να ορίσουν νόμους για την παιδεία (*νομοθετητέον περι παιδείας*) και ποια πολιτική θέση διατυπώνει με την έκφραση *κοινήν ποιητέον*;
3. Ο Αριστοτέλης αναφέρεται στις διαφορετικές απόψεις που διατυπώνονται σχετικά με το στόχο και το περιεχόμενο της παιδείας. Να γράψετε ποιες ήταν αυτές οι απόψεις και πού οφείλονταν, κατά την κρίση σας, οι διαφορές.
4. Ποιες απόψεις του Αριστοτέλη για τη διαμόρφωση του ηθικού χαρακτήρα του ανθρώπου διακρίνετε στο κείμενο;
5. Ποιο κριτήριο επιλογής «*διδασκτέας ύλης*» δέχεται καταρχήν ο Αριστοτέλης και πώς αντιμετωπίζει την καλλιέργεια του νου μέσα από τα εκπαιδευτικά προγράμματα της εποχής του;
6. Ποιες είναι κατά τον Αριστοτέλη οι κατευθύνσεις που θα διαμορφώσουν την προσωπικότητα του μαθητή της εποχής του;
7. Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η πολιτεία οφείλει να επιδιώκει για τους νέους της την αρετή (*Τὰ τείνοντα πρὸς τὴν ἀρετὴν*) με σκοπό να διαμορφώσει ηθικά τον χαρακτήρα τους. Ποιες δυσκολίες περιγράφει για την επίτευξη αυτού του σκοπού;
8. Να εξηγήσετε τι επιδιώκει ο Αριστοτέλης να κατανοήσουν οι συμπολίτες του, όταν αντιπαραθέτει την έκφραση *τὰ τείνοντα πρὸς τὴν ἀρετὴν* στην έκφραση *τὰ χρήσιμα πρὸς τὸν βίον* και *τὰ περιττά* και ποια σχέση έχει η θέση που εκφράζει με το εκπαιδευτικό σύστημα που προτείνει.
9. Να συγκρίνετε την άποψη του Πλάτωνα (*Λάχης 190 b 7*): «αν δεν ξέρουμε καν τι είναι η αρετή, με ποιο τρόπο θα συμβουλέψουμε κάποιον πώς να την κατακτήσει πιο εύκολα;» με τη θέση του Αριστοτέλη: «*καὶ γὰρ τὴν ἀρετὴν οὐ τὴν αὐτὴν εὐθύς πάντες τιμῶσιν, ὥστ' εὐλόγως διαφέρονται καὶ πρὸς τὴν ἄσκησιν αὐτῆς*» και να εξηγήσετε τη σύμφωνη ή διαφορετική σας γνώμη.
10. Να επισημάνετε το σημείο στο οποίο συμπίπτουν όλες οι διαφορετικές απόψεις που παρουσιάζονται στο κείμενο και να εξηγήσετε αυτή τη σύμπτωση.